

ГЕНЕАЛОГІЯ

Ігор ТЕСЛЕНКО

ДО ПИТАННЯ ПРО РОДОВІД МАЗЕП: СТАРІ СХЕМИ, НОВІ ІМЕНА

Генеалогія як історична дисципліна починалася з вивчення монарших та аристократичних династій, а також фамілій, які хоч і не мали близького походження, уславилися завдяки діяльності видатних представників. Мазепи у цьому переліку належать до останньої категорії. Погодьмося, що інтерес до їхнього родоводу не був би таким значним, якби на самому вершечку генеалогічного дерева не майорів листок із іменем гетьмана Війська Запорозького Івана Степановича. Інша річ, що про корону, стовбур та коріння Мазепиного дерева відомо небагато, та в нашій історії це річ звичайна. Ми й досі мало знаємо про прашурів багатьох козацьких гетьманів, навіть таких славетних, як Петро Сагайдачний або Богдан Хмельницький. Утім, незважаючи на брак джерельних даних, існують підстави вважати, що праотці обох цих постатей, як, зрештою, і Мазепині предки, були людьми рицарської крові.

У роботі проведемо ревізію наявних свідчень про носіїв прізвища *Мазепа*, а також введемо в науковий обіг джерела, раніше не залучені до студій над генеалогією роду. Почнемо традиційно з історіографії. Одразу зазначимо, що ми не будемо аналізувати відомі на сьогодні версії етнічного коріння Мазеп як з огляду на те, що вони нічого не додають до їхнього родоводу, так і через те, що запропоновані „розгадки“ мають спекулятивний характер і не спираються на твердий джерельний ґрунт. Ураховуючи стан збереження документів XIV—XV ст., а також наші обмежені знання про спосіб формування прізвищ та етнічне самоусвідомлення людей, що населяли Східну Європу в добу пізнього Середньовіччя, сама постановка питання викликає скепсис. Тому ми не збираємося шукати міфічних зачинателів роду Мазеп у причорноморських степах, у гористій Чоркесії чи серед заболочених лісів Сіверщини, а сконцентруємо нашу увагу на носіях прізвища, які, на думку дослідників, належали до однієї шляхетської сім'ї.

Історіографія й опубліковані джерела. З літератури¹ випливає, що корені роду сягають першої половини — середини XVI ст. Деято починає

¹ Дабиж А. В. Мазепа-князь и его шляхетский и княжеский гербы // Киевская старина.— К., 1885.— № 12.— С. 715—718; Токаржевский-Карашевич Я. Походження і герб гетьмана Мазепи // Праці Українського наукового інституту.— [Мазепа. Збірник. Т. 1].— Варшава, 1938.— Т. 1.— С. 53—67; Чернецький Є. А. Нотатки з приводу генеалогії Мазеп // Чернецький Є. А. Генеалогічні етюди.— Біла Церква, 1998.— С. 3—12; Ситий І. Герб і печатка Івана Мазепи // Сіверянський літопис.— 2001.— № 5.— С. 38—49;

його історію зі згадки про данину великого князя литовського Сигізмунда I Старого якомусь Миколаю Мазепі на хутір Каменець. Привілей, датований 1544 р., не зберігся ані в оригіналі, ані в копії. Його короткий опис без поклику на джерело інформації² збігається зі змістом добре відомого надання Сигізмунда II Августа „землі пустої, людьми несілої, що лежить коло річки Каменици“, Михайлова Мазепі (1572)³. Заведено вважати, що на цій землі був осаджений хутір під назвою Каменець, згодом перейменований на Мазепинці⁴. На початку XVII ст. він лежав у замковій окрузі Білої Церкви⁵.

Під час люстрації Білоцерківського староства 1616 р. посесор хутора Миколай Мазепа-Колединський виклав перед ревізорами свої майнові папери, серед яких данина на Каменець „від короля Августа“ і підтвердження Стефаном Баторієм листа київського воєводи кн. Семена (Фридриха) Пронського „на селище на тій же ріці Рось“⁶. З тексту люстрації випливає, що реципієнтом усіх трьох документів був сам пан Миколай. Ця деталь суттєво впливає на спосіб конструювання ранньої генеалогії Мазеп. Якби не вона, можна було б припустити, що у другій половині XVI — на початку XVII ст. на Білоцерківщині мешкали представники трьох різних поколінь роду — спершу Миколай (1544), згодом його гіпотетичний син Михайло (1572) і, врешті, можливий нащадок останнього Миколай (1616)⁷. Натомість, як резюмує Сергій Павленко, Каменецький ґрунт окресленого періоду перебував у руках однієї й тієї ж особи, яка на момент останньої прижиттєвої згадки 1622-го мала під 90 років.

Вік Мазепи вчений вираховує на тій підставі, що перше земельне пожалування він отримав з рук київського воєводи С. Пронського, „очевидно, між 1552—1555 роком“, маючи близько 19—20 літ. Як було встановлено, що привілей з'явився саме між 1552 і 1555 роками? Логіка С. Павленка проста: у перший із цих років князь С. Пронський збудував Білоцерківський замок, у другий — помер. Цей розрахунок дав авторові

Чернецький С. До проблеми родоводу гетьмана Івана Мазепи // Дрогобицький краєзнавчий збірник.— Дрогобич, 2003.— Вип. 7.— С. 173—181; Ситий І. Сіверський слід походження роду Мазеп // Сіверянський літопис.— 2007.— № 5.— С. 44—52; Чернецький С. Герб гетьмана Івана Мазепи: його зображення та походження // Там само.— С. 53—56; Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи // Там само.— С. 57—70; Павленко С. Герб Мазепи // Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р.— К., 2007.— С. 197—210; Лята Т. До генеалогії роду Мазеп // Іван Мазепа і його доба: історія, культура, національна пам'ять.— К., 2009.— С. 145—155; Польщук Г. Герб гетьмана Івана Мазепи.— К., 2015.— 68 с. та ін.

² Першим про цей привілей згадує, здається, Северин Уруський, див.: Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.— Warszawa, 1910.— Т. 10.— С. 278—279.

³ Российский государственный архив древних актов. Москва (далі — РГАДА. Москва), ф. 389, оп. 1, кн. 192, л. 145—146 (впис документа у книги Руської метрики); Акти, относящиеся к истории Южной и Западной России.— Санкт-Петербург, 1863.— Т. 1.— С. 190—191.

⁴ Rulikowski E. Opis powiatu wasylkowskiego.— Warszawa, 1853.— С. 117; Пожилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии.— К., 1864.— С. 509; Rulikowski E. Mazepiace // Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego.— Warszawa, 1885.— Т. 6.— С. 183—184.

⁵ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, переглянуте і виправлене.— К., 2008.— С. 278.

⁶ Архів Юго-Западної Росії.— К., 1886.— Ч. 7.— Т. 1.— С. 293.

⁷ Власне, до такого висновку дійшов Ян Токаржевський-Каращевич, див.: Токаржевский-Каращевич Я. Походження і герб гетьмана Мазепи (вклейка з генеалогічною схемою Гедиміновичів між с. 56 і 57).

підстави припускати, що „Михайло (Миколай) Мазепа, правдоподібно, народився у 1534—1535 рр.“⁸ Заради справедливості зазначимо, що князь Семен посадив воєводський уряд не з 1552-го, а з 1544-го р.⁹, землі в басейні Росі він міг роздавати й до зведення білоцерківської твердині, а скільки літ мав на час першої данини його слуга,— не відомо. Зрозуміло лише те, що земний шлях Мазепи, дійсно, був надзвичайно довгим.

Про склад родини і кревняків Михайла (Миколая) даних обмаль, причому всі вони потребують ретельної перевірки. Зробити ревізію тим важливіше, що до членів сім'ї шляхтича часом зараховують напівлегендарних чи навіть вигаданих персонажів.

Почнемо з особи, ім'я якої фігурує в автентичному джерелі. У ревізії київської твердині 1552 р. в переліку замкових міщан названий якийсь „Васко Мазупин“¹⁰. Попри низький статус цієї особи і форму написання її „прізвища“, яке більше скидається на патронім, Наталія Яковенко не сумнівається, що йдеться про представника роду Мазеп. Авторка перераховує приклади ошляхетнення київського патриціату і зазначає, що „представникам міщанських родин, пов'язаних із замком, а надто київським, могли цілеспрямовано надавати землі під службу у київських „пригородах“¹¹. Наведена далі інформація про привілеї Мазеп-Колединських на пристепові пустки підштовхує читачів до висновку, що між Васьком і білоцерківськими зем'янами існував прямий генеалогічний зв'язок. Проте який саме,— у тексті не сказано.

Тему розвинув С. Павленко, для якого річ майже очевидна, що київський городянин Васько і каменецький шляхтич Михайло (Миколай) були рідними братами¹². Здавалося б, що ще, крім віддалено подібних прізвищ, вказує на кровний зв'язок між ними? Виявляється, є додатковий аргумент. Дослідник розповідає про Василя Мазепу, який 1595 р. відрядив сотню козаків з Немирова „на молдавську виправу“ великого коронного гетьмана Яна Замойського¹³. На підставі ідентичності імен С. Павленко ототожнює цю постать із Васьком Мазупином навіть попри те, що останній фігурує у джерелах на 40 років раніше за свого тезка. Автор заплющає очі на це хронологічне нестикування, бо сама по собі загадка вкрай важлива для нього. По-перше, вона засвідчує успішний приклад „nobilitatii“ колишнього київського міщанина, ознакою чого є його заангажованість у „рицарські справи“. Таким чином, теза Н. Яковенко про існування соціального ліфта (замковий міщанин → шляхтич) підтверджується. Подруге, виходить, що Василь Мазепа жив у середині — другій половині XVI ст., тобто саме в той час, що й пан Колединський. Звідси і висновок про те, що обоє вони найпевніше народилися в одній сім'ї. Нескладно по-

⁸ Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи.— С. 61; його ж. Іван Мазепа. Догетьманський період.— К., 2020.— С. 34.

⁹ Wolff J. Kniazowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku.— Warszawa, 1895.— S. 401; Яковенко Н. Українська шляхта...— С. 349; Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV—XVIII wieku. Spisy / Oprac. E. Janas i W. Kłaczewski.— Kórnik, 2002.— S. 66—67.

¹⁰ Архів Юго-Западної Росії.— Ч. 7.— Т. 1.— С. 114.

¹¹ Яковенко Н. Українська шляхта...— С. 273.

¹² Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи.— С. 62; його ж. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 43.

¹³ Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи.— С. 62.

бачити, наскільки хиткими є ці конструкції, побудовані на двох вельми лаконічних свідченнях джерел. Виникають питання і до самих цих джерел, принаймні до одного з них.

Повідомлення про „молдавську експедицію“ С. Павленко почерпнув із праці історика-аматора Тимка Падури¹⁴, який не мав звички залишати у своїх роботах бібліографічні примітки. Це тим прикріше, що текст Тимка Падури містить й інші, навіть раніші свідчення про Мазепу¹⁵. Усі вони інтригують своїм змістом і водночас розочаровують браком важливих деталей.

Наприклад, коли йдеться про щойно згаданого Василя, дізнаємося, що його загін у дорозі до гетьманського табору долучився спершу до війська галицького каштеляна Станіслава Гольського, і що очолював цей загін Мазепин „сестринець Боговитин“¹⁶. Схоже, що в основі Падуриної звістки реальна історія. Хроніка Йоахіма Бельського підтверджує, що котрийсь із Боговитинів під час молдавської віправи входив до близького оточення каштеляна С. Гольського¹⁷. Проте Боговитини — дуже значний шляхетський рід, генеалогія якого непогано вивчена¹⁸. І з того, що нам відомо, жоден представник цієї фамілії не мав шлюбного зв'язку з панами Мазепівними. Звісно, сестринцем могли називати не лише брата рідної сестри, тому залишається тільки гадати, що за документ потрапив на очі історикові-аматору. Чи дійсно у ньому згадується Мазепа? Чи звали його Василем? Чи справді Боговитин позначений у тексті як його (рідний) сестринець? Чи вказано там само, в якій ролі Мазепа відряджав військовий загін у похід? І звідки саме жовніри цього загону рушили на зустріч з людьми галицького кашеляна: з Немирова на Східному Поділлі чи, може, з київських або волинських Немиринців? Відповісти на ці питання без самого документа годі. Якщо підбивати проміжний підсумок генеалогічного ребуса — констатуємо, що у другій половині XVI ст., здається, таки жив якийсь Василь Мазепа, проте, ким він доводився Михайліві (Миколаєві), — не зрозуміло.

В літературі брак інформації є про те, як звали батьків, дружину, братів і сестер посесора Каменецького хутора. З нащадками, здавалося б, ситуація краща. С. Павленко вважає, що шляхтич мав синів Михайла та Федора. Автор не виявив жодного документального свідчення про першого з них, доводячи його існування лише на підставі аналізу номенклатури і патронімії і посесорів села Мазепинці. На думку С. Павленка, гетьман Війська Запорозького Іван Степанович був внуком цього Михайла і правнуком Михайла (Миколая)¹⁹.

¹⁴ Pyśma Tymka Padurry.— Lwiw, 1874.— S. 324.

¹⁵ Так, якийсь Мазепа 1581 р. начебто очолював козацьку хоругву брацлавського воєводи кн. Януша Заразького, а ще один носій цього прізвища (можливо, саме той шляхтич) 1582 р. у складі загонів оршанського старости Філона Кміти брав участь у поході військ Речі Посполитої на Стародуб і Смоленськ, див.: Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Joachima Bielskiego dalszy ciąg Kroniki Polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.— Warszawa, 1851.— S. 246—248.

¹⁸ Собчук В. Рід Боговитинів: генеалогія і маєтки // Собчук В. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV — першої половини XVII ст.— Кременець, 2014.— С. 201—258.

¹⁹ Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи.— С. 62; його ж. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 43. Як і С. Павленко, Ян Токаржевський-Каращевич вважає, що Іван Ма-

Другий з братів, Федір, начебто брав участь у повстанні Семеря Наливайка 1594—1596 рр. і за це поплатився головою. При близьчому ознайомленні з джерелами кінця XVI ст. з'ясовується, що серед полоненої на Солониці козацької старшини, страченої у Варшаві впродовж 1596—1597 рр., ніякого Мазепи не було²⁰. Звідки тоді відомо про існування цієї постаті? С. Павленко апелює до „багатьох літописів“, в яких згадується Федір, проте у своїх роботах покликів на них не залишає²¹. Насправді перші звістки про повстанця виринають аж у 1670-х роках. Якщо конкретніше, йдеться про коротку редакцію „Літопису Грабянки“²², в якій наливайківця названо „полковником Мазепою“. Автор „Історії Русів“ — пам'ятки вже початку XIX ст.— суттєво доповнює життєпис козака: обдає ровуе його іменем „Федір“, змінює уряд („полковий суддя“) і розлого описує обставини мученицької смерті²³. Джерела всіх цих даних не виявлені, тому, на нашу думку, поки не варто поспішати з висновком про місце козацького старшини у родоводі Мазеп²⁴. Цілком можливо, що Федір — не більше, ніж історіографічний фантом. Ураховуючи це, а також брак документальних свідчень про „Федорового брата“ Михайла, вважаємо, що генеалогічні реконструкції С. Павленка недостатньо аргументовані.

Сумнів у тому, що Михайло Колединський був прямим пращуром гетьмана Війська Запорозького, висловлює у своїх роботах Є. Чернецький. Аналізуючи антропонімію козаків Білоцерківського полку за реєстрами 1641, 1649 і 1654 рр., він доходить висновку, що пращури Івана Степановича не завжди внесені до них, як Мазепи. Часто переписувачі вживали альтернативний спосіб маркування особи, що являв собою комбінацію її імені та патроніма (іноді старшинського уряду чи прізвиська)²⁵. Внаслідок цього автору вдалося виявити ряд закономірностей і на їх підставі запропонувати свій варіант родоводу гетьмана. За Є. Чернецьким, „ясновельможний“ доводився сином білоцерківському полковому писарю Степану й онуком білоцерківському городовому отаману Михайлова „Степа-

зепа походив з роду білоцерківських зем'ян, але, на його думку, гетьман доводився внуком, а не правнуком згаданого 1616 р. власника Каменецького хутора, див.: Токаржевський-Карашевич Я. Походження і герб гетьмана Мазепи (вклейка між с. 56 і 57).

²⁰ Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні.— Чернігів, 1996.— С. 220.

²¹ Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи.— С. 62; його ж. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 43.

²² Авторство пам'ятки залишається дискусійним, див.: Бовгиря А. Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст.— К., 2010.— С. 75—80.

²³ Hryhorij Hrabjanka's The Great War of Bohdan Xmel'nyc'kyj / With an introduction by Yuri Lutsenko.— Cambridge, 1990.— Р. 311 (довга редакція), 452 (коротка редакція); Історія Русів, или Малої Росії. Сочинение Георгія Конінського, архієпископа белоруського.— Москва, 1846.— С. 39.

²⁴ С. Павленко та Є. Чернецький вважають Федора Мазепу історичною постаттю, див.: Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи.— С. 62; його ж. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 43; Чернецький Є. До проблеми родоводу гетьмана Івана Мазепи.— С. 176. Те, що в переліку страчених у Варшаві наливайківців Федір Мазепа не згадується, С. Павленко жодним чином не коментує — він довіряє „багатьом літописам“ і передусім „Історії Русів“. Є. Чернецький займає гнучкішу позицію. Не маючи сумніву щодо достовірності свідчень „Історії Русів“, він намагається побачити серед імен, прізвищ і прізвиськ реально зафіксованих повстанців того, хто міг би бути Мазепою, і таки вираховує його на підставі цілого ряду логічних (хоч і не безсумнівних) припущень. Відтак, на думку дослідника, Федора слід ототожнити з козаком Шостаком.

²⁵ Чернецький Є. До проблеми родоводу гетьмана Івана Мазепи.— С. 174.

ненку“. Відтак прадідом найвідомішого представника роду був Степан²⁶, а не Михайло, як у реконструкції С. Павленка. Це не єдине нестикування в генеалогічних побудовах двох провідних дослідників теми. Розбіжності у їхніх поглядах помітні щодо більшості принципових питань, починаючи від того, як звали засновника роду Мазеп і завершуячи ідентифікацією гетьманового батька. Нагадаємо, що Є. Чернецький вважає його полковим писарем, тоді як С. Павленко дотримується традиційної версії, за якою Іван Степанович побачив світ у сім'ї чернігівського підчашого

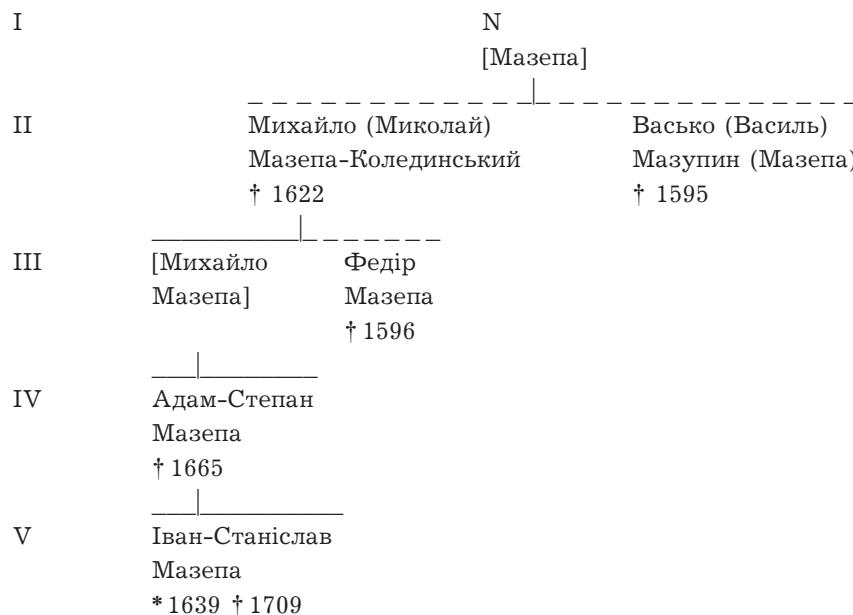

Схема 1. Родовід Мазеп (за С. Павленком)

Адама-Степана²⁷. У схемі Є. Чернецького не знайшлося місця для Васька (Василя) Мазепи, натомість додана ціла гілка, заснована страченим у Варшаві міфічним наливайківцем Федором. Пан Колединський, хоч і виведений з числа предків гетьмана, все ж залишився в генеалогії як його двоюрідний прадід тощо²⁸. Загалом результати дослідження Є. Чернець-

²⁶ Чернецький Є. До проблеми родоводу гетьмана Івана Мазепи.— С. 174—175. Автор припускає, що Степан, який жив у другій половині XVI ст., міг бути писарем Білоцерківського полку або й цілого Війська Запорозького.

²⁷ Висновок про те, що відомий джерелам XVII ст. Адам Мазепа мав подвійне ім'я Адам-Степан і що був він батьком гетьмана, належить Едвардові Руліковському, див.: Rulikowski E. Mazepince.— S. 185. Тетяна Лютая сумнівається в цьому, вважаючи постать Адама-Степана „недоведеним історіографічним конструктом“, див.: Лютая Т. Мазепинський клан: генеалогічні спостереження // Пилип Орлик: життя, політика, тексти. Матеріали Міжнародної наукової конференції „Ad fontes“ до 300-річчя Бендерської Конституції 1710 р. Київ, НаУКМА, 14—16 жовтня 2010 року.— К., 2011.— С. 39.

²⁸ Чернецький Є. До проблеми родоводу гетьмана Івана Мазепи.— С. 175—178.

кого справляють подвійне враження. Допоки автор вивчає хронологічно близькі реєстри козаків Білоцерківського полку, його спостереження виглядають цікаво і правдоподібно. Коли ж історик занурюється у джерела кінця XVI — першої чверті XVII ст., і при тому в радіусі його уваги опиняється весь простір козацького впливу, генеалогічні конструкції стають усе хиткішими, що, зрештою, відчуває і сам Є. Чернецький²⁹.

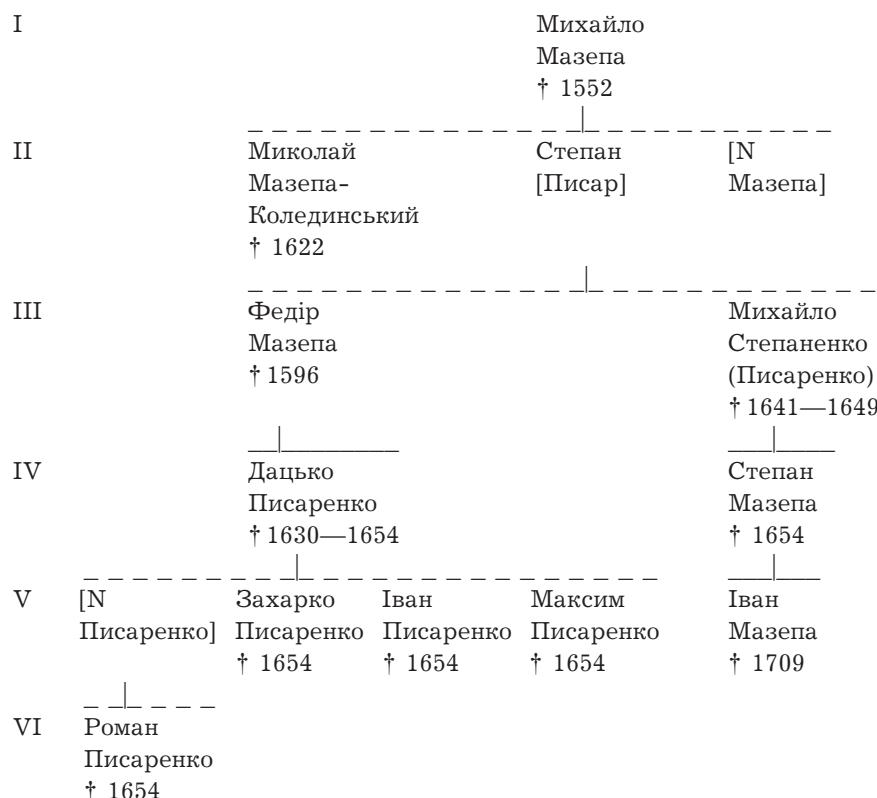

Схема 2. Родовід Мазеп (за Є. Чернецьким)

Підсумовуючи огляд історіографії, маємо визнати, що проблема реконструкції фамільного дерева Мазеп досі залишається актуальною. Через незначну кількість та обмежений інформаційний потенціал виявлених джерел складно робити висновки навіть щодо найпростіших генеалогічних пов'язань усередині роду. Але чи належали всі згадані Мазепи до одного роду? Якщо документи не здатні відповісти на це питання, в нагоді могли бстати сфрагістичні та інші пам'ятки, у яких відображалася фамільна геральдика. Тут варто одразу зазначити, що ледь не у кожній публікації, присвяченій гетьману Війська Запорозького Іванові Степановичу, значна увага приділяється гербу Мазеп. Дехто з дослідників вивчає

²⁹ Чернецький Є. До проблеми родоводу гетьмана Івана Мазепи.— С. 178—179.

цей знак у контексті розвитку українського мистецтва, однак для більшості він слугує інструментом встановлення генези роду.

1. Герб гетьмана Івана Мазепи³⁰

показані слуги-ленники на степовому порубіжжі Речі Посполитої, другі — власники дідичних маєтностей на Волині, урядники замкових і гродських судів, дворяни найвпливовіших осіб держави. Як так сталося, що настільки різні родини користувалися одним гербом?

На відміну від польської, руська геральдична традиція не знала гербових братств, тому зазвичай двох осіб з одинаковим гербом не просто вважали нащадками спільногопращура, вони були ними. Знак Мазеп, в якому хтось бачить перехрещені вила, хтось — якір чи хрест у супроводі півмісяця та зірки, належить саме до руської геральдичної традиції. Більше того, добре відомий рід Курцевичів, представники якого вже в першій половині XVI ст. користувалися цим гербом, знаним у літературі під назвою „Курч“³¹.

Виходить, Мазепи й Курцевичі — кревняки? На жаль, знахідка не полегшила, а лише ускладнила завдання вчених, оскільки дрібношляхетський рід Мазеп і князі Курцевичі перебували на різних щаблях соціальної ієрархії. Перші — по-

2. Прорис печатки
кн. Василя Курцевича
(1540)³²

3. Прорис печатки
кн. Михайла Курцевича
(1540)³³

4. Прорис печатки
кн. Федора Курцевича
(1580)³⁴

Зважений погляд на проблему висловив Є. Чернецький. На його думку, реальних варіантів відповіді на поставлене питання є лише кілька: або

³⁰ Лукомський В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник.— Чернігов, 1914.— С. 104, табл. XXVI.

³¹ Однороженко О. Герб князів Буремльських і Курцевичів // Сіверянський літопис.— 2008.— № 2.— С. 27—34; його ж. Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII—XVI ст.— Харків, 2009.— С. 79—82, 234—236.

³² Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки...— С. 234.

³³ Там само.— С. 235.

³⁴ Там само.— С. 236.

Мазепи таки були гілкою Курцевичів, або вони вживали „Курч“ як княжі слуги чи їхні ж родичі по куделю (внаслідок прийняття до герба)³⁵. Попри те, що доказів кровного зв’язку між сім’ями немає, автор схиляється до третьої версії і додає, що виявлення нових матеріалів (особливо сфрагістичних пам’яток) могло б суттєво вплинути на остаточні висновки. Як продовження міркувань колеги відзначимо, що пошуки сфрагістичних джерел тим важливіші, що ми й досі вивчаємо геральдику роду на підставі герба лише однієї постаті, одного з багатьох Мазеп. Який знак був викарбуваний на печатках усіх інших носіїв прізвища, які жили в XVI й у першій половині XVII ст.— не відомо.

Завершуємо вступ і переходимо до огляду раніше не залучених у науковий обіг джерел. У світлі щойно порушеної теми геральдики почнемо саме з родового герба Мазеп. Чи користувалися ним предки гетьмана? Схоже, що так.

Печатка з ініціалами АМ. У колекції приватного музею Шереметєвих у Києві зберігається сфрагістична пам’ятка, яка належала комусь із пращурів або родичів Івана Мазепи по чоловічій лінії. Матриця печатки вагою 10,7 г виготовлена зі срібла і являє собою пластину, спаяну з круглою трубкою. На пластині (18,5×15,5 мм) викарбувані літери АМ над гербом „Курч“. Трубка (висота 15,5 мм) оздоблена простим геометричним орнаментом і має два отвори по боках для закріплення дерев’яної ручки. Стилістика печатки, на думку Олега Однороженка, свідчить про її виготовлення наприкінці XVI — на початку XVII ст., а паспорт артефакту вказує на Волинську область як місце знахідки (без доказаної локалізації)³⁶.

5. Матриця печатки з гербом „Курч“
(кінець XVI —
початок XVII ст.)³⁷

Волинь, нагадаємо, була малою батьківчиною князів Курцевичів, що так само, як і Мазепи, користувалися гербом „Курч“. Якби печатка належала комусь із них, серед ініціалів, вирізаних на матриці, мала б бути літера, яка позначала прізвище або прізвисько власника,— К (Курцевич) або Б (Буремльський / Булига). Можливий й інший варіант. Можливо, що під абревіатурою АМ заховалися не ім’я та прізвище, а ім’я й патронім власника печатки. Навіть у такому разі результати пошуків усе одно приведуть нас до варіантів з Мазепами. Жодному з Курцевичів, які жили

³⁵ Чернечкий Є. Герб гетьмана Івана Мазепи: його зображення та походження.— С. 54.

³⁶ Матриця ідентичності. Велике князівство Литовське в печатках із зібрання музею Шереметєвих. Каталог / Упоряд. О. Однороженко, І. Тесленко (у друці).

³⁷ Музей Шереметєвих, МС-2904.

в вказаній час, ініціали А та М не пасують. Отже, сфрагіс належав комусь із Мазеп. Якомусь представникові роду з ім'ям, що починалося на літеру А.

З усіх відомих нам Мазеп означеній характеристиці відповідає лише чернігівський підчаший Адам, якого прийнято ототожнювати з гетьмановим батьком Адамом-Степаном. Щоправда, коли довіряти розрахункам С. Павленка, на момент виготовлення печатки він був іще дитиною. Відповідно до сучасних досліджень, перші свідчення про шляхтича походять з кінця 1630-х з теренів Волині. Що він робив і де проживав наступних кільканадцять років,— не зрозуміло, аж у березні 1654-го бачимо Адама вже на Київщині в ролі білоцерківського отамана³⁸. На нашу думку, простий збіг імен не є достатнім доказом на користь ототожнення двох Адамів. Не будемо заперечувати, що „волинець“ і „киянин“ цілком можуть виявитися однією й тією ж особою, але для того, щоб стверджувати це, потрібні додаткові докази. Здавалося б, вони є. У збирача українських старожитностей Тимка Падури натрапляємо на глуху звістку про те, що батько гетьмана Мазепи Адам тримав на Волині „Селище під Костянтином“, надане йому в заставу кн. Олександром Заславським. Маєток цей згодом став називатися Мазепинцями, і саме в ньому, як стверджує автор, „мешкала матір Івана“³⁹. Тимко Падура занотовує, що почерпнув інформацію з „актів Острозької ординації“, але назва ця дуже нечітка. Ідентифікувати за нею опублікований трактат чи рукописний конволют зі загадкою про заставний акт на Селище неможливо⁴⁰. Проте спробуємо розібрати повідомлення історика-аматора на предмет його вірогідності.

У перших двох декадах XVII ст., на які начебто припадають дитинство і молодість Адама Мазепи, місто Костянтинів (Старий Костянтинів) належало князям Острозьким. Останній представник роду „по мечу“ краківський каштелян Януш незадовго до смерти (1620) утворив на території своїх українських володінь ординацію, яка повинна була, відповідно до чітко встановлених правил, неділімо переходити з рук у руки від одного княжого спадкоємця до іншого⁴¹. Старий Костянтинів і навколоїшні села як окремий ключ входили до цієї приватної латифундії від самого початку її існування. У контексті нашого питання важливо відзначити, що до складу Старокостянтинівського ключа входило поселення під назвою Мазепинці⁴².

³⁸ Огоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба.— Нью Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001.— С. 68 (згадка про декрет інфамії Адамові Мазепі 1637 р. і скасування цього вироку 1645 р.); Лята Т. До генеалогії роду Мазеп.— С. 152—155 (публікація декрету Володимирського гродського суду про оголошення інфамії Адамові Мазепі за вбивство шляхтича Яна Заленського, 26. XI. 1637 р.); Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи.— С. 62, 64; його ж. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 43, 53 (у працях С. Павленка зазначено, що Адам мав народитися близько 1595—1600 рр.; цей же автор вважає волинського Адама і гетьманового батька Адама-Степана однією особою).

³⁹ Pyśma Tymka Padurry.— S. 325.

⁴⁰ У друкованій збірці „Akta publiczne do interesu ordynacyj ostrogskiej należące“ (Б.м., б.д.) згадки про заставний запис кн. Олександра Заславського Адамові Мазепі на маєток Селище немас.

⁴¹ Детальніше див.: Кулаковський П. Острозька ординація // Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку. Енциклопедичне видання.— Острог, 2019.— С. 425—528.

⁴² Źródła dziejowe.— Warszawa, 1889.— Т. 19.— S. 129.

Першими розпорядниками Острозької ординації були князі Заславські. Ім'я Олександр мали двоє представників цього роду: брацлавський, згодом київський воєвода Олександр Янушевич і його внук Олександр Януш Владиславович. Хтось із них, якщо вірити Тимкові Падурі, мав заставити „селище“ Мазепинці батькові гетьмана. Беручи до уваги наявну в історіографії дату його смерті (1665)⁴³, доходимо висновку, що ініціатором трансакції ніяк не міг бути князь Олександр-Януш, народжений 1651 р. На 1665 р. він ще перебував під крилом опікунів, 1667—1669 роки провів у закордонній освітній подорожі⁴⁴, а повноправним власником ординації став лише після повернення з мандрівки. Залишається єдиний варіант — майнову трансакцію (якщо вона дійсно була оформленена) підписав князь Олександр Янушевич.

Старокостянтинівський ключ перебував під управлінням воєводи Заславського з 1621-го по 1629 р. За цей період збереглося безліч документів, виданих із княжої канцелярії, включаючи чернетки кількох тисяч приватних листів магната⁴⁵, проте ніде нам не вдалося знайти і сліду, і натяку на будь-які його контакти з особою на прізвище Мазепа. Звісно, це не означає, що таких контактів не було. Та поки вони не знайдуть свого документального підтвердження, не можна однозначно стверджувати, що маємо справу з реальною історичною постаттю. Так само потребує доведення теза про те, що волинський Адам Мазепа, відомий з матеріалів судового процесу у Володимирському гродському суді (1637), тотожний зі своїм тезкою з-під Білої Церкви. Якщо ж ми маємо справу з двома різними персонажами, тоді навіть приблизні підрахунки часу їхнього народження передчасні. Відтак волинський Адам цілком міг бути власником печатки з гербом „Курч“. Міг бути, але не конче був. З історіографічного огляду випливає, що наші знання про Мазеп украй обмежені. Навряд чи хтось здивується, коли згодом виявиться, що матриця належала якомусь Андрію, Антону чи Артему. А ще не варто відкидати жіночих імен, таких, як, наприклад, Анастасія, Аполлонія або Анна⁴⁶.

Що маємо в підсумку? По-перше, зрозуміло, що сфрагіс належав комусь із Мазеп — радше чоловікові, ім'я якого починалося на літеру А. Для точнішої ідентифікації особи власника достатніх джерельних підстав поки немає. По-друге, зрозуміло, що ця особа була кровно пов'язана з гетьманом Війська Запорозького — обое уживали на печатці княжий герб „Курч“. До теми можливого династичного походження роду Мазеп пам'ятка нічого нового не додає. Над геральдичним щитом немає княжої корони, а втім, ми не побачимо її і на багатьох інших тогочасних сфрагісах,

⁴³ Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи.— С. 62, 64; його ж. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 43, 53.

⁴⁴ Друнгілас Й. [Рец. на:] Vaišnoravičius K. J. Kelionė po Europą su jaunuoju kungiščiu Ostrogiškiu: 1667—1669 metų dienoraštis / Iš lenkų k. vertė B. Mikalionienė ir E. Patiejūnienė, iš lotynų E. Patiejūnienė, komentararus rašė: K. Maciulytė, E. Patiejūnienė, M. Čiurinskas.— Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2009.— 286 s. // Острозька давнина.— Острог, 2016.— Вип. 5.— С. 89—95.

⁴⁵ Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków (далі — ANK. AS), rkps 75, t. 1—4.

⁴⁶ Детальніше про жіночу геральдику див.: Однороженко О. Heraldica Feminarum. Герби жінок доби Середньовіччя та раннього Нового часу // Ukrainica Mediaevalia.— К., 2021.— Vol. 4.— С. 206—275.

власниками яких були люди, безсумнівно, монаршої крові⁴⁷. Тепер при наймні існують підстави вважати, що керманич козацької держави не був першим у своєму роду, хто вживав герб „Курч“. Оскільки в історіографії досі точиться дискусії щодо батьків і дальших пращурів Івана Степановича, цей, здавалося б, очевидний висновок заслуговує на особливе відзначення.

Село Мазепинці під Костянтином і його перший посерор. Аналізуочи повідомлення Тимка Падури про Адама Мазепу, ми зауважили, що на Волині існував населений пункт, назва якого тотожна назві резиденції Мазеп-Колединських у Білоцерківському старостстві. Інші, менш відомі Мазепинці, були у Кременецькому повіті Волинського воєводства^{*} і у XVI — на початку XVII ст. входили до складу латифундій князів Острозьких⁴⁸. За адміністративно-територіальним поділом Острозького князівства, терен цей спершу належав до Кузьминського, а десь від початку 1560-х — до новоствореного Костянтинівського ключа. Осадження Мазепинців припало на час активної колонізації краю, яка відбувалася з ініціативи власника маєткового комплексу київського воєводи князя Василя-Костянтина.

З відстані у кілька століть нелегко пояснити логіку рішення про місце заснування поселень, однак у випадку Мазепинців усе більш-менш зрозуміло. Північно-західна межа Костянтинівського (старого Кузьминського) ключа була „контактною зоною“, в якій інтереси Острозьких перетиналися з інтересами їхніх родичів і сусідів князів Заславських⁴⁹. Кордоном тут слугувала природна перешкода — річка Ікопоть, яка лише формально відділяла володіння двох аристократичних фамілій. Обопільні порушення межі і постійні сутички слуг і підданих, очевидно, спонукали князя Василя-Костянтина до укріплення рубежів. Мазепинці були осаджені як своєрідний форпост, розбудова якого потребувала значних ресурсів, і брали їх не лише з власних резервів.

У найдавніших збережених джерелах знаходимо свідчення про регулярні напади мазепинців на ґрунт заславських сіл Булаївці та Смаглець⁵⁰.

⁴⁷ Однороженко О. А. Руські королівські, господарські та князівські печатки...— С. 236 (кн. Олександр Курцевич, 1582 р.), 240 (кн. Костянтин Вишневецький, 1601 р.), 251 (кн. Стефан Збаразький, 1600 р.), 253 (кн. Юрій Чорторийський, 1615 р.), 256 (кн. Яким Корецький, 1596 р.), 261 (кн. Григорій Санґушко-Кошерський, 1588 р.), 266 (кн. Василь-Костянтин Острозький, 1592 р.), 268 (кн. Януш Порицький, 1600 р.), 270 (кн. Кирик Ружинський, 1598 р.) та ін.

* Сьогодні село має назву Ключинці. В адміністративному плані воно підпорядковується Антонінській селищній територіальній громаді Хмельницького району Хмельницької області.

⁴⁸ 1517 р. великий литовський гетьман кн. Костянтин Острозький отримав у винагороду за свою службу Кузьминський повіт, на просторах якого згодом були осаджені Мазепинці, див.: Archiwum książe Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaka (далі — Archiwum Sanguszków).— Lwów, 1890.— Т. 3.— С. 156—160.

⁴⁹ Детальніше про історію ворогування двох аристократичних родів див.: Собчук В. Спори князів Острозьких і Жаславських за маєтки // Собчук В. Від коріння до крон...— С. 161—174.

⁵⁰ ANK. AS, teka XI, N 144 (випис з кременецьких гродських книг 1. X. 1569 р.: виведення у грудні 1568 р. 200 свиней і вепрів з ґрунту с. Смаглець); 148 (упомінальний лист кн. Василю-Костянтинові Острозькому з Кременецького гродського суду 6. XI. 1569 р.: пограбування мельника й ув'язнення отамана з Булаївців; виведення 90 овець і 30 волів; витолочення полів; прийняття підданого-втікача; побиття пастуха; небажання костянтинівського намісника Яцька Бутовича судити мазепинців і занести скаргу про їхні злочини, скочені в

Збитки, заподіяні ними впродовж 1563—1569 років, охоплюють майже весь спектр традиційних порубіжніх „шкод“ і „кривд“, включаючи порушення межі, побиття, поранення, пограбування і ув'язнення сусідських підданих, виведення череди, витолочення полів, вивезення сіна, дерева і вуликів, випасання свиней і худоби на чужій землі, викрадення селян тощо. Подібні дії не могли залишитися без відповіді, проте масштаби контрзаходів було складно порівнювати з результатами „операций“ мазепинців. Їхні постійні походи на лівий берег Ікопоті вели до того, що деякі жителі Заславщини вимушено припиняли обробляти землю, відмовлялися виконувати звичайні повинності чи навіть залишали рідне поселення.

Скривджені сторона вважала ініціатором нападів тодішнього посесора села Мазепинці, якого звали Василем Мазепою. Останній був „зем'янином“, тобто слугою-ленником князя Василя-Костянтина Острозького⁵¹. Судячи з назви поселення, що стало домівкою згаданого слуги, він же його й осаджував. Час появи Мазепинців вкладається у хронологічні рамки колонізаційного процесу, про який ішлося раніше. Його характерною рисою була роздача незалюднених ділянок землі дрібній шляхті, яка засновувала нові або відроджувала старі, спустошені села і в подальшому посідала їх на умовному праві. Завдяки цьому зростало число слуг княжого дому, збільшувалося магнатське військо, підвищувалася обороноздатність Костянтинова — одного з найважливіших центрів Острозького князівства⁵².

Зі скарг підданих князів Заславських випливає, що земля, на якій вирости Мазепинці, у старі часи називалася „Лешківчиною“. Перерахунок

серпні—вересні 1569 р., до замкових книг); 149 (ще один упоминальний лист 6. XI. 1569 р.: виведення з булаївецької череди 18 волів, 40 дійних корів і яловиць, 16 биків, 12 телиць, 158 овець і 16 кіз, через що 5 підданих з Булаївців залишили село); 150 (еще один упоминальний лист 6. XI. 1569 р.: побиття у квітні 1563 р. 8 „молодців“ і підданих і вивезення дерева з булаївецького лісу; викрадення у жовтні того ж року клячі і 6 овець; небажання костянтинівських урядників відшкодувати збитки); 153 (еще один упоминальний лист 6. XI. 1569 р.: випасання мазепинецьких свиней у Вишневській дібріві; викрадення з неї ж 29 свиней булаївецьких підданих; вивезення 162 возів сіна; через усі ці збитки, заподіяні в жовтні 1567 р. і не відшкодовані, 5 підданих з Булаївців пішли геть); 154 (еще один упоминальний лист 6. XI. 1569 р.: пограбування у липні 1568 і березні 1569 р. слуги і булаївецьких підданих, через що троє з них пішли геть із села; небажання відшкодувати збитки); 155 (еще один упоминальний лист 6. XI. 1569 р.: влітку—взимку 1565 р. вивезення 150 дубів і 30 „свепетищ“ з Вишневської дібриви; побиття та пограбування слуги та 5 булаївецьких підданих, ув'язнення двох з них; вивезення 349 возів сіна, неодноразове витолочення полів і городів; побиття 4 булаївецьких пастухів і виведення з череди коней, волів, яловиць і сермяг; виведення родини підданих до Мазепинців; викрадення 2 вепрів; у квітні—липні 1566 р.: викрадення 8 волів і 5 яловиць, лише часткове відшкодування збитків), 156 (еще один упоминальний лист 6. XI. 1569 р.: у липні—листопаді 1566 р. викрадення вулика з бджолами, волів, коней, корів, яловиць і овець; побиття, поранення і ув'язнення булаївецьких підданих; небажання „чинити справедливість“). Центральний державний історичний архів України в Києві (далі — ЦДІА України в Києві), ф. 21, оп. 1, спр. 14, арк. 72-а (впис у кременецькі гродські книги 1. X. 1569 р.: виведення у грудні 1568 р. 200 свиней і вепрів з ґрунту с. Смаглець).

⁵¹ У документах, переліченых у примітці 50, Василь Мазепа названий костянтинівським зем'янином, проте у скарзі Марка Збранного про напад 1568 р. на село Голодківці він же іменований (очевидно, помилково) зем'янином кузьминським, див.: Там само.— Спр. 13, арк. 53.

⁵² Детальніше про Костянтинів (Старий Костянтинів) див.: Баранович О. Панське місто за часів Польської держави. Старий Костянтинів // Записки історично-філологічного відділу ВУАН.— К., 1928.— Кн. 17.— С. 1—25.

своїх кривд постраждалі традиційно починали з розповіді про те, як пан Василь наслав на них своїх підлеглих „мазепинських з Лешковицької“ („з Лешковицької“, „з села Мазепина“). Після завершення кожної чергової кампанії ці люди верталися „до села его Мазепинецького“ („до двора Мазепина“, „до села Мазепинець“)⁵³. З часом стара назва поселення повові виходила з ужитку, і вже під кінець XVI ст. не бачимо від неї і сліду.

Зібраний матеріал дає змогу укласти коротку „біографію“ Василя Мазепи. Ми вже знаємо, що його патроном був Василь-Костянтин Острозький, з руки якого зем'янин тримав сільце у Костянтинівському ключі. Коли саме В. Мазепа дістав надавчий привілей і взагалі відколи служив князю,— не зрозуміло. В орбіті впливу київського воєводи він уже перебував 1563 р.⁵⁴ Попри вал скарг з боку недоброзичливців, сюзерен і костянтинівські намісники ставилися до нього прихильно. Скарги пропускали повз вуха, в гіршому разі радили В. Мазепі замиритися із супротивниками⁵⁵.

Мешкав пан Василь у дворі в Мазепинцях разом з родиною та кількома слугами⁵⁶. Іноді виїжджав з маєтку у своїх або панських справах, і тоді влада в селі переходила до його дружини Василиси Паньківни⁵⁷. Походження жінки залишається туманним. Обраниця зем'янина могла бути як доночкою простолюдина, так і нащадком дрібношляхетського роду⁵⁸.

Остання прижиттєва загадка про В. Мазепу датується вереснем 1569-го⁵⁹. Наступного року Василь-Костянтин Острозький боронив від ворогів Тарновський замок, залучаючи до порятунку своєї резиденції всі можливі ресурси. Ядро князівського війська становили слуги-зем'яни (відомо про перебування в експедиції костянтинівського намісника Яцька Бутовича та його піднамісника Івана Лосятинського)⁶⁰. Найімовірніше, що

⁵³ ANK. AS, teka XI, N 148—150, 153—156. Надавчий привілей князю Костянтинові Острозькому на Кузьминський повіт (1517) містить перелік поселень, що входили до його складу, але Лешківщини у ньому немає. У списку бачимо лише якісь нелокалізовані Олексинці, а втім, складно робити висновок про їх тотожність із майбутньою вислугою Василя Мазепи, див.: Archiwum Sanguszków.— T. 3.— S. 158.

⁵⁴ ANK. AS, teka XI, N 150.

⁵⁵ Характерними в цьому плані є слова костянтинівського намісника Яцька Бутовича, сказані Юхнові Булаєвському у відповідь на прохання судити неспокійного слугу: „я пана Мазепу в тому напомену, абис погожал“ (1569), див.: Там само.— N 148.

⁵⁶ Імена Мазепиних слуг: Васечко, він же Васько (1566—1569), Криштоф (1569), Левко Мельник (1569), Мисько (1565—1568), Стецько (1566—1568), Левко Шекера, він же Шакера (1565—1568), мазепинецький урядник Н. Шпаківський (1569). Список укладений на підставі: Там само.— N 149, 154—156.

⁵⁷ Там само.— N 156 (1566), 154 (1569).

⁵⁸ Н. Яковенко вносить Паньковичів до каталогу шляхетських родів Київщини, див.: Яковенко Н. Українська шляхта...— С. 164, 273. У документах XVI ст. натрапляємо на ім'я київського зем'янина і софійського тивуна Василя Паньковича (1539—1544). На Волині того ж часу жили дружина кременецького повітника москвитина Мокія Бездасного-Немиринського Ганна Паньківна (зг. 1573) і слуга Богдані Козинської та її чоловіка радомського каштеляна Андрія Фірлея Порфирий (Перфір) Панько-Сторожковецький († 1593), див.: РГАДА. Москва, ф. 389, оп. 1, д. 231, л. 78; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 83, спр. 51, арк. 82; ЦДІА України в Києві, ф. 26, оп. 1, спр. 8, арк. 159—161; Собчук В. Шляхта російського походження // Собчук В. Від коріння до кроні...— С. 383.

⁵⁹ ANK. AS, teka XI, N 148.

⁶⁰ ЦДІА України в Києві, ф. 22, оп. 1, спр. 3, арк. 70 зв.—71 (заповіт Івана Лосятинського, оформленний 9 квітня 1570 р. у Тарнові); Wypadek w zamku tarnowskim w roku 1570 // Biblioteka Warszawska.— Warszawa, 1842.— Т. 2.— S. 52—59.

В. Мазепа також брав участь у цій кривавій виправі, під час якої загинув або зазнав смертельного поранення. Так чи інакше, у джерелах його ім'я більше не згадується. Віддаючи шану рокам служби небіжчика, князь Острозький дозволив його спадкоємцям і далі тримати сільце над Ікопотю. У 1573—1575 роках тут мешкали вдова рицаря та її син Олехно, названий в одному документі „Мазепичем“, а в іншому, давнішому,— пасинком Василя⁶¹.

Окрім Олехна, в сім'ї Мазеп могли виховуватися й інші діти. 1575 р. орлинецькі піддані князів Заславських* скаржилися у суді на якогось „Яна П'ятигорця мазепинського“, що наїхав на їхнє село⁶². Беручи до уваги, що в той саме час Мазепинці тримали спадкоємці Василя, нападник міг доводитися йому зятем. Звісно, це лише припущення, яке не має під собою опертя на переконливі документальні свідчення.

Сучасницею і, певне, близькою родичкою Василя (його донькою або сестрою) була Настасія Мазепівна. Відомо, що жінка двічі виходила заміж: спершу за пиківського намісника Григорія Оленського (слугу оршанського старости Філона Кміти), повторно — за луцького повітника Кіндзата Мокренського. У джерелах вона згадується лише раз 1573 р.⁶³

Серія татарських нападів середини — другої половини 1570-х привела до повного спустошення Костянтинівщини та суміжних із нею волостей. Руїна не оминула й Мазепинці, які втратили всіх своїх мешканців⁶⁴. За кілька років ординських наїздів на Волинь у полон потрапило понад 100 тисяч осіб, серед яких певну частку становила шляхта. Нині складно сказати, чи були поміж бранців члени родини В. Мазепи, а втім, нікого з них в актах пізнішого часу більше не бачимо. Схоже, що справою відбудови села в подальшому займалися інші люди⁶⁵.

Підбиваючи підсумки, спробуємо узгодити зібраний дані з інформацією про Мазеп, імена яких уже встигли потрапити до генеалогії роду. Насамперед звертаємо увагу на Василів. Нагадаємо, що один із них у 1590-х

⁶¹ ANK. AS, rkps 27, s. 455; тека XI, N 154.

* Орлинці — сьогодні Великі Орлинці Хмельницького району Хмельницької області.

⁶² ЦДІА України в Києві, ф. 21, оп. 1, спр. 18, арк. 21 зв.

⁶³ ANK. AS, rkps 27, s. 153.

⁶⁴ ЦДІА України в Києві, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 585 зв. (у переліку сіл Костянтинівського, Кузьминського та Базалійського ключів, спустошених татарами в 1575—1577 рр., фігурують Мазепинці та Лешківці). Детальніше про напади ординців середини — другої половини 1570-х див.: Ворончук І. Населення Волині в XVI — першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники.— К., 2012.— С. 395—398.

⁶⁵ Поборові реєстри 1583 і 1589 рр. фіксують у Мазепинцях 6 димів, 4 городників і млин на три кола (2 мучні і 1 ступнє). За підрахунками Ірини Ворончук, коефіцієнт селянського господарства на Волині становив 11,5—12,5 осіб, а відтак у Мазепинцях 80-х років XVII ст. проживало близько 70 підданих, див.: Źródła dziejowe.— Т. 19.— С. 129; Archiwum Głównego Akt Dawnzych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego (далі — AGAD w Warszawie. ASK). Dział I, N 31, k. 147 v.—148; Ворончук І. Населення Волині...— С. 267.

1593 р. Мазепинці були вкотре сплюндровані степовиками. За підрахунками уповноважених слуг князів Острозьких, до Орди тоді потрапило 50 жителів села. Мазепинці стояли пусткою усі наступні роки майже до початку нового століття, див.: ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 808 зв.; ф. 21, оп. 1, спр. 31, арк. 159 зв.; ф. 25, оп. 1, спр. 55, арк. 331 зв.; Ворончук І. Населення Волині...— С. 608.

З посесорів села початку XVII ст. відомі Ян Кленський (1600) та якась пані Древньовська (1615), див.: ЦДІА України в Києві, ф. 21, оп. 1, спр. 38, арк. 158—158 зв.; Описи володінь князя Януша Острозького у Південно-Східній Волині 1615 року / Упоряд. В. Атаманенко, І. Рибачок.— Острог, 2009.— С. 175.

жив у Немирові. Інформацію про цього чоловіка без поклику на джерело повідомив Тимко Падура. Якщо історик-аматор дійсно бачив автентичний документ і правильно відчитав його, тоді виходить, що повний тезка костянтинівського зем'янина був слугою брацлавського воєводи князя Януша Збаразького, власника Немирівського маєтку на Східному Поділлі. Останній належав до числа головних ворогів київського воєводи князя Василя-Костянтина Острозького, якому служив Василь Мазепа з Мазепинців. Ця деталь зводить до мінімуму можливу тотожність двох рицарів. Проти неї свідчить і хронологія. Мазепа Острозького жив у 1560-х, Мазепа Збаразького — на тридцять літ пізніше. Навіть якщо припустити, що „немирівець“ ідентичний безіменному Мазепі, який 1581 р. очолював козацьку хоругву того ж князя Збаразького (чергове неверифіковане повідомлення Тимка Падури)⁶⁶, часовий розрив між двома слугами залишається значним. Коли ж пригадаємо, що костянтинівський зем'янин помер на зламі 60—70-х років XVI ст., стає очевидно: йдеться про різні постаті.

Ще один Василь Мазепа у середині XVI ст. мешкав у Києві. Ми вже згадували про те, що ім'я, під яким цей чоловік відомий джерелам („Васько Мазупин“), не дає змогу з певністю стверджувати, що він належав до досліджуваного роду. Проте розглянемо хоча б на рівні гіпотези можливість його ідентифікації з костянтинівським зем'янином. З хронологією тут ніби все гаразд. Можна сказати, що киянин Мазупин і волиняк Мазепа були сучасниками. Інша річ, чи міг київський міщанин потрапити до свити князя Острозького, переїхати на Волинь і решту життя виконувати „службу конем“ з панського маєтку, наданого у винагороду за віданість? На нашу думку, міг.

Василь Мазупин жив у місті на момент проведення ревізії Київського замку 1552 р., князь Василь-Костянтин Острозький став київським воєводою у 1559-му⁶⁷. Перших кілька літ після отримання уряду магнат цілі місяці проводив у колишній столиці Русі. Безперечно, під час резидування в Києві він контактував не лише зі своїми слугами, замковою залогою, шляхтою-обивателями воєводства і церковними ієрархами, але й з городянами. Співпраця з ними обіцяла очевидні дивіденди. По-перше, як воєвода князь мав піклуватися про захист переданого йому в управління регіону, городяни ж становили резерв для поповнення когорти київських зем'ян. Нестача військовозобов'язаного люду була ахіллесовою п'ятою краю, що лежав на подвійному кордоні і відчував постійну загрозу зі Степу та Москви. Відтак, за припущенням Н. Яковенко, „представникам міщанських родин, пов'язаних із замком [...] могли цілеспрямовано надавати землі під службу у київських „пригородах“⁶⁸.

Якщо киянин Василь Мазупин, який у 1550-х мешкав у Києві саме під замковою юрисдикцією,— це пізніший Василь Мазепа, тоді його кар'єрний шлях не вписується в накреслену схему. Землю він отримав не в одному з київських пригородів, а у приватному маєтковому комплексі воєводи. Щікаво, що тут же, під крилом в Острозького, мешкав інший київський міщанин Федір Черевчей. Від початку 1560-х і щонайменше до

⁶⁶ Pyśma Tymka Padurry.— S. 325.

⁶⁷ Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego...— S. 67.

⁶⁸ Яковенко Н. Українська шляхта...— С. 273.

1575 р. він фігурує в документах як слуга і костянтинівський (кузьминський) зем'янин князя Василя-Костянтина⁶⁹. Для Ф. Черевчая бонуси від зміни становища були очевидні. Якими б високими не були його статки чи кар'єрні позиції в місті, служба одному з найвпливовіших магнатів держави, посадання землі і виконання рицарської повинності відкривали перед ним нові горизонти, робили можливим подальший соціальний аванс. І справді, під кінець життя Федір почав хизуватися шляхетським титулом, якого не мали його пращури.

Ф. Черевчай походив з дуже шанованої сім'ї, представники якої проживали в київському середмісті⁷⁰ і займали чільні позиції в магістраті. Так, імовірний батько Федора Іван 1524 р. був райцем, далі бургомістром і, врешті, від 1528 р. вйтком; його ж брат Василь у 1550-х — на початку 1560-х згадується як бургомістр, згодом вйт (1566—1567). Райцями обиралися Єсько, Матвій, Григорій і Яцько Черевчей. Цією ж протореною стежкою ходив і сам Федір, уперше названий членом міського уряду ще наприкінці 1540-х. 1576 р. він явно не без протекції князя В.-К. Острозького став київським вйтком і перебував на цьому уряді кілька літ. Наталя Білоус припускає, що на початку 1581-го Ф. Черевчай помер⁷¹. З інших біографічних даних заслуговує на увагу той факт, що дружина вйта походила зі шляхетської сім'ї. Її батько Яцько Головинський був слугою і степанським зем'янином усе того ж князя В.-К. Острозького⁷².

Наведений приклад показує, що київський воєвода не мав станових упереджень і цілком міг прийняти плебея (в даному разі городянина) до своєї клієнтели. Але це не єдиний висновок, важливий у контексті нашого дослідження. Ф. Черевчай мешкав не поряд із замком, а десь на Подолі, маєток отримав не на Київщині, а на Волині, причому маєток цей був не „під господарем“, а в межах приватних магнатських володінь,— усі ці деталі змушують по-новому подивитися на мотиви поземельної політики воєводи Острозького. Найімовірніше, що за роздачею земель киянам (байдуже, до якої юрисдикції вони належали) ховалася продумана стратегія поширення впливу в місті, яке, попри всі негаразди, залишалося важливим економічним, культурним і політичним центром, неофіційною столицею Русі. Історія перетворення міщанина Мазупина на слугу-ленника Мазепу могла б стати додатковим аргументом на користь висловленої гіпотези. Втім підстав для ототожнення згаданих осіб поки недо-

⁶⁹ ЦДІА України в Києві, ф. 21, оп. 1, спр. 1, арк. 25 (аркуш зі згадкою про Ф. Черевчая помилково потрапив до фрагментів кременецької замкової книги 1543 р.; зі змісту джерела випливає, що воно було оформлене на початку 1560-х); спр. 13, арк. 53—53 зв. (1568 р.); спр. 15, арк. 70 зв., 105 (1571 р.); спр. 18, арк. 68—68 зв. (1575 р.); ф. 25, оп. 1, спр. 14, арк. 20 (1573 р.); ANK. AS, teka 452, N 21 (1572 р.).

⁷⁰ Архів Юго-Западної Росії.— Ч. 7.— Т. 1.— С. 113 (у ревізії Київського замку 1552 р. серед „мещан, которые подъ местскимъ правомъ седять дома своими“, згадуються Васько, Єсько і Федір Черевчесевичі).

⁷¹ Білоус Н. Київ наприкінці XV — у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування.— К., 2008.— С. 99—104, 282—283. В архіві Києво-Микільського Пустинного монастиря зберігався випис з київських гродських книг зі скаргою „білоцерківського старости“ Федора Черевчая на шляхтича Миколая Макаровича, який неодноразово нападав на с. Заставне. На 1587 р., яким начебто датовано документ, білоцерківським старостою був князь Василь-Костянтин Острозький, а його підстаростою — кн. Дмитро Булига-Курцевич, див.: ЦДІА України в Києві, ф. 131, оп. 33, спр. 1-в, арк. 2.

⁷² Білоус Н. Київ наприкінці XV — у першій половині XVII століття...— С. 152.

статньо, тому не будемо штучно пов'язувати їх між собою. Тим паче, що існують джерела, які натякають на зовсім інше, некиївське походження зем'яніна Василя Мазепи. Розглянемо ці джерела у наступній частині статті.

Грушвицькі — гілка роду Мазеп? Як випливає з назви підрозділу, далі йтиметься про шляхетський рід Грушвицьких, відомий на Волині з XVI ст. У генеалогічних довідниках інформації про нього вкрай мало. Імена окремих представників фамілії та їхніх шлюбних партнерів, кілька дат і назв маєтків, загадка про участь одного з Грушвицьких у королівській елекції та витяг з родовідної книги — ось, по суті, і все, про що можна дізнатися з гербівників Адама Бонецького та Северина Урусського⁷³. Автори новіших синтетичних праць про волинську шляхту взагалі ігнорують цей рід. Відтак Грушвицьких немає ані у класичній монографії Н. Яковенко, ані в генеалогічних схемах І. Ворончука⁷⁴. Причина цього ігнорування зрозуміла. Грушвицькі, як і Мазепи, належали до прошарку дрібної шляхти, приреченої здобувати собі на хліб службою потужнішим панам у надії на опіку та прихисток. Власне, тому в збережених джерелах нечасто можна натрапити на дані про них. Проте певні свідчення зібрали вдалося. Їх аналіз дає змогу припускати існування на Волині одразу двох кланів з однаковим прізвищем, але різним походженням.

Почнемо з Грушвицьких, родовим гніздом яких мала бути сучасна Перша Грушвиця під Рівним⁷⁵. У другій половині XVI ст. та у подальші часи вона належала власникам Клеваня князям Чорторийським. Нині нам бракує джерел для того, аби стверджувати, що село перебувало в їхніх руках і раніше. А втім, існують підстави вважати, що колись Перша Грушвиця була дідицтвом панів Грушвицьких, один з яких Єсько Олехнович 1554 р. згадується серед господарських зем'ян Луцького повіту⁷⁶. Коли і за яких обставин сім'я втратила гніздо на користь клеванських князів,— поки не зрозуміло. Завдяки поборовим реестрам останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. бачимо нащадків дрібношляхетського роду вже у сусідньому Верхівську, де Грушвицькі посідали клаптик землі, успадкованої по жіночій лінії. Клаптик цей був невеликим. 1583 р. на ньому розташувалося всього 1 господарство підданих, 1629 р.— 6, 1649 р.—⁷⁷. Наведені цифрові показники набудуть нового вигляду, коли зазначити, що у 1583 і 1629 рр. верхівські „дими“ Грушвицьких посідав лише один представник роду, а 1649 р.— одразу чотири. Безземелля

⁷³ Boniecki A. Herbarz polski.— Warszawa, 1904.— Т. 7.— С. 377—378; Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.— Warszawa, 1908.— Т. 5.— С. 210.

⁷⁴ Яковенко Н. Українська шляхта.; Ворончук І. Родоводи волинської шляхти XVI — першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела).— К., 2009.

⁷⁵ У XVI—XVII ст. Перша та Друга Грушвиці (нині села Рівненського району й області) називали просто Грушвицями.

⁷⁶ Архів Юго-Западної Росії.— К., 1911.— Ч. 8.— Т. 6.— С. 46 (підпис Грушвицького засвідчував заставний запис Прокопа Угриновського дружині Орині Болбасівні на село Котчиці; Пашів, 10. X. 1554 р.).

⁷⁷ AGAD w Warszawie. ASK. Dział I, N 31, k. 53 v., 522 v.; Źródła dziejowe.— Т. 19.— С. 106; Баранович О. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст.— К., 1930.— С. 72; Національно-визвольна війна в Україні. 1648—1657: Збірник за документами актових книг / Упоряд. Л. Сухих, В. Страшко.— К., 2008.— С. 421.

здавна штовхало сім'ю до пошуку багатих і впливих покровителів. У XVII ст. ними були князі Чорторийські⁷⁸.

Інший рід Грушвицьких був пов'язаний із Другою Грушвицею, яка разом із Передлами, Яневичами та Новосілками становила невеликий маєтковий комплекс, підпорядкований господарям містечка Муравиця над Іквою. Упродовж XVI ст. власники цього комплексу постійно змінювалися. Найдовше він належав родині віленського каштеляна і великого литовського гетьмана Григорія Ходкевича, який наприкінці 1530-х побрався з Катериною Вишневецькою — донькою князя Івана († 1542) й онукою берестейського намісника Семена Олізаровича († бл. 1498), першого знаного з джерел дідича цих володінь. У руках Ходкевичів Муравиця і землі, що до неї „прислухали“, перебували наступні кілька десятків літ. Після смерті глави родини (1572), а згодом і його вдови (1579), волость почесніко посідали брат Катерини волинський воєвода князь Андрій Вишневецький († 1584), його дружина Євфимія Вербицька († 1589) та доочка Софія, видана заміж за віленського тивуна Яна Паца. Врешті, уже на початку наступного століття, 1603 р., подружжя Паців вирішило продати спадкові володіння⁷⁹. Село стало власністю князя Юрія Чорторийського, який включив його до складу Клеванського ключа. Так обидві Грушвиці об'єдналися в межах латифундії відомого аристократичного роду.

Грушвиці з Другої Грушвиці своїх власних володінь не мали. Поколіннями служили то одним дідичам маєтку, то іншим. Найдавніші свідчення про них датуються кінцем 60-х — початком 70-х років XVI ст. У той період у джерелах натрапляємо на імена Левка, Андрія та Матиса — зем'ян Григорія та Катерини Ходкевичів⁸⁰. Бажаючи зберегти гніздо, представники наступних генерацій дрібношляхетського роду давали клятву вірності кожному черговому власникові Другої Грушвиці, а відтак служили кн. Вишневецьким, згодом Пацам, а далі й кн. Чорторийським. В оточенні господарів Клеваня бачимо їх і до, і після потрясінь середини XVII ст.⁸¹

Повернемося до нашої головної теми — генеалогії Мазеп. Здавалося б, що спільнного вони мають із Грушвицькими? Вся річ у тому, що представники першого з двох згаданих кланів у 1620-х роках раптом заходи-

⁷⁸ ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 133, арк. 839 (borgova rozписка кн. Миколая Чорторийського, засвідчена підписом Матяша Грушвицького, 1623 р.); спр. 360, арк. 618 зв. (заповіт служниці кн. Чорторийських Гелени з Гжималів Покривницької, укладений у Клевані і засвідчений підписом Анджея Грушвицького, 1678 р.); Національно-визвольна війна в Україні... — С. 88 (кlevанський староста кн. Чорторийських Матяш Грушвицький, 1649 р.), 633 і 738 (він же посесор двох сіл у володіннях кн. Чорторийських, 1652—1654 рр.) тощо.

⁷⁹ Wolff J. Pacowie. Materiały historyczno-genealogiczne.— Petersburg, 1885.— S. 49; Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu.— Poznań, 2007.— S. 40—41; Собчук В. Замки князів Несвідських, Збаразьких, Вишневецьких і Порицьких // Собчук В. Від коріння до крони... — С. 105—106.

⁸⁰ ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 11, арк. 116 зв., 576; спр. 12, арк. 423 зв.—424; спр. 459, арк. 25 зв.—27.

⁸¹ Там само.— Спр. 73, арк. 449 зв.—450 (інвентар Клеванського ключа 1605 р., в якому серед посесорів Грушвиці згадуються дві вдови Грушвицькі); Державний архів Волинської області, ф. 297, оп. 1, спр. 84, арк. 60 зв.—61 (запис про хрещення у кlevанському костелі немовлята Йоана, сина Григорія Грушвицького; хрещена матір хлопчика — кн. Петро-неля Чорторийська, 1660 р.).

лися величати себе Мазепами-Грушвицькими. Спершу потребу в цьому відчув слуга кількох поколінь князів Чорторийських пан Матяш⁸². Можна було б припустити, що приставка перед його родовим іменем є нічим іншим, як індивідуальне прізвисько (Матяш „Мазепа“ Грушвицький). Утім уже за кілька років Мазепою-Грушвицьким називався Матяшів брат Григорій⁸³, а згодом представник наступного покоління роду пан Анджей⁸⁴. Виходить, що Мазепою мав бути хтось із іхніх пращурів. Ані батько, ані дід Матяша та Григорія, відомі з джерел XVI — першої половини XVII ст., цього „прізвиська“ не вживали. Напрошується єдине можливе пояснення — у Грушвицьких прокинулася родова пам'ять. Їхнім далеким предком, який жив на початку XVI ст., а може, й раніше, мав бути якийсь Мазепа. Що стало поштовхом до пригадування йувіковічнен-

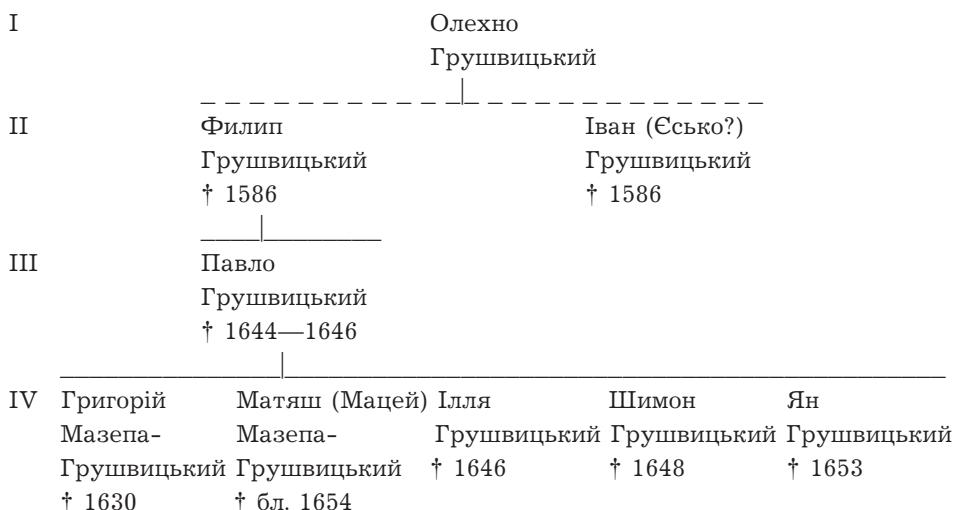

Схема 3. Родовід Мазеп-Грушвицьких XVI — першої половини XVII ст.
(за матеріалами актових книг Волинського воєводства)⁸⁵

⁸² ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 133, арк. 839 („Matiasz Maziepa Hruszwiczy“ — підпис на борговій розписці кн. Миколая Чорторийського, 1623 р.); спр. 135, арк. 143 зв. (засвідчений ним же запис про передачу Богданою Ордянкою чоловікові Остафію Богуцькому права вимагати в Анни з князів Острозьких Ходкевичової повернення 1600 злотих, 1623 р.); спр. 166, арк. 725 (засвідчений ним же запис Ганні з Грушвицьких Тушебинської Федорової Гроту-Спасовському про прийняття з його рук 150 зл. і передачу прав на частину с. Тушебин, 1629 р.).

⁸³ Там само.— Спр. 166, арк. 725 зв.—727 (квитанція Григорія і Матяша Мазеп-Грушвицьких про сплату Тихоном і Самуелем Тушебинськими 150 злотих боргу, 1629 р.); спр. 173, арк. 1033 зв.—1034 зв. („атестація“ слуг кн. Чорторийських, у тому числі Григорія і Матяша Мазеп-Грушвицьких, про те, кому має належати спадок померлого Олександра Камінського, 1630 р.).

⁸⁴ Там само.— Спр. 325, арк. 1031 зв. (заповіт слуги кн. Чорторийських Яна Володкевича, засвідчений підписом Анджея Мазепи-Грушвицького, 1669 р.).

⁸⁵ Там само.— Ф. 21, оп. 1, спр. 173; ф. 25, оп. 1, спр. 35, арк. 509—509 зв.; спр. 173, арк. 1033 зв.—1034 зв.; спр. 245, арк. 152 зв.—154 зв.; спр. 261, арк. 329 зв.—330 зв.; спр. 274, арк. 235—236 зв.; спр. 276, арк. 278—278 зв.; спр. 280, арк. 266—266 зв.; ф. 26, оп. 1, спр. 44, арк. 1026 зв.—1028 зв.; Архів Юго-Западної Росії.—Ч. 8.—Т. 6.—С. 46.

ня його імені у власному роздвоєному прізвищі? Причин могло бути кілька. В середовищі волинської і ширше руської шляхти після Люблинської унії з'являється мода на пошуки власного коріння. Видимими наслідками цього жвавого інтересу, причини якого розглядаються у спеціальній літературі⁸⁶, були зміни в родовій геральдиці, поява генеалогічних легенд і формування прізвищ з „придомками“.

Не заперечуючи того, що Грушвицькі могли надихнутися модними віяннями, вважаємо, що за їхнім рішенням стояло щось практичніше, аніж бажання підкреслити знатність власної фамілії. Наприклад, усвідомлення загроз для рицарської чести, що виникали з огляду на відсутність права володіти фамільним гніздом, яке здавна належало зовсім іншим людям,— людям дуже шанованим і великим. „Добре урожоні“ шляхтичі легко помічали цю невідповідність і могли звинувачувати залежних зем'ян в узурпації титулу.

Ще однією підставою для переформатування прізвища було прагнення дистанціонуватися від однофамільців. Не всі волинські шляхтичі Гуляльницькі (Гуляницькі), Новоселецькі, Білокриницькі, Боровицькі чи Омелянські мали спільногопрацюра. Для прикладу, додаючи до прізвища придомок, Промчайковичі-Хорівські (нащадки пана Промчайка) сигнализували, що не мають нічого спільногого з Хорівськими-Войниловичами (потомками пана Войнила). В такий спосіб можна було уникнути плутанини й чіткіше окреслити власне місце у шляхетському соціумі. Щодо Грушвицьких з Першої Грушвиці, то тут потреба в додатковій ідентифікації була критично важливою, позаяк їхні однофамільці належали до самого низу рицарської спільноти. Перші Грушвицькі — власники невеликого, проте дідичного маєтку,— хотіли рішуче відмежуватися від других (безземельних слуг, які не мали шансів на статус повноправної шляхтичів) володарів Волинського воєводства).

Отже, Грушвицькі з Першої Грушвиці були нащадками якогось Мазепи. В актах XV — початку XVI ст. свідчень про цього чоловіка знайти не вдалося, тому неможливо однозначно відповісти на питання, чи мав він відповідне прізвисько⁸⁷, чи був представником роду Мазеп. Бодай частково прояснити ситуацію могли б сферегістичні матеріали. У цьому контексті особливої ваги набуває пошук оригінальних документів, завірених печатками з гербом (Мазеп-) Грушвицьких. З усіх архівосховищ, де вони можуть зберігатися, найбільш перспективним місцем виглядає Бібліотека

⁸⁶ Яковенко Н. Внесок геральдики у творення „території з історією“: геральдичні легенди волинської, київської і брацлавської шляхти кінця XVI — середини XVII століття // Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII століття. — К., 2012.— С. 165—203.

⁸⁷ У полемічному трактаті „Λιτθος albo kamen“ (К., 1644) митрополит Петро (Могила) засуджує Касіяна Саковича за його конверсію з православ'я на католицизм і називає опонента „з'еретичним мазепою“ (польс. „zhereticzały mazepa“), див.: Максимович М. Видубицький монастир // Києвллянин.— К., 1841.— Кн. 2.— С. 26. Не погоджуємося з Богданом Барвінським і Сергієм Павленком, які вважають, що автор трактату порівнював К. Саковича з конкретним Мазепою, а саме батьком гетьмана Війська Запорозького Адамом-Степаном. Останній начебто заслуговував на загальний осуд за перехід у латинство (Б. Барвінський) або вбивство людини (С. Павленко), див.: Барвінський Б. Слідами гетьмана Мазепи // Записки Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1920.— Т. СХХІХ.— С. 137—138; Павленко С. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 22—23. Робота з джерелами перевинує, що конверсія на католицизм чи вбивство одним шляхтичем іншого не були в Україні XVII ст. чимось надзвичайним.

Чорторийських у Krakovі. Нагадаємо, Грушвицькі служили клеванським князям десятки років.

Альтернативним джерелом інформації про шляхетську геральдику є гербіники. Ми вже згадували довідники, які впорядкували Адам Бонецький і Северин Уруський. В обох є тексти про Грушвицьких, проте немає опису їхнього родового знака. Єдина важлива зачілка, на яку натрапляємо в гербіниках,— дані про те, що нащадки клану доводили своє шляхетне походження в Подільському дворянському депутатському зібрannі. Матеріали ці частково збереглися. Відомо, що як доказову базу претенденти на титул надали документи, найдавніший з яких оформленний 1740 р. на території Волині. Очевидно, йшлося—таки про котрийсь із родів Грушвицьких з-під Рівного. Через брак у матеріалах легітимації актів другої половини XVII — першої третини XVIII ст. неможливо встановити, хто саме виборював право на особливий статус в імперії Романових — колишні дідичі Першої Грушвиці чи посесори Другої.

За результатами перевірки доказів, Грушвицькі були зараховані до першої частини родовідної книги дворян Подільської губернії⁸⁸. На жаль, текст цього важливого документа, який мав би фіксувати назву герба, не потрапив до дворянської справи, що зберігається в Державному архіві Хмельницької області⁸⁹. У фонді Третього департаменту Сенату Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі є ще дві дворянські справи Грушвицьких з Поділля⁹⁰. Можливо, у них міститься зображення або хоча б назва їхнього герба, і коли цей герб — „Курч“, тоді ми матимемо поважний аргумент на користь припущення про кровний зв'язок між Мазепами та Мазепами-Грушвицькими. Якщо ж на гербі у подільських дворян зображені зовсім іншій знак, можна буде припустити, що походили вони з роду залежних зем'ян із Грушвиці Другої.

Від геральдики знову повернімося до писемних джерел. Окрім деталі нашої розповіді про костянтинівського ленника Василя Мазепу свідчать про те, що його малою батьківчиною був мікрорегіон, звідки походили Мазепи-Грушвицькі. Перше, на що звертаємо увагу,— в переліку слуг пана Василя згадується не названий на ім'я Шпаківський, урядник у Мазепинцях⁹¹. Рід Шпаківських добре відомий у Луцькому повіті Волинського воєводства. За майновим становищем він був близьким до позицій Грушвицьких із Першої Грушвиці. У XVI — на початку XVII ст.

⁸⁸ Державний архів Хмельницької області, ф. 230, оп. 1, спр. 16, арк. 551—551 зв.; спр. 24-а, арк. 26 зв.—27; спр. 2276, арк. 14. Затвердження Грушвицьких у статусі дворян датоване 10 грудня 1802 р.

⁸⁹ Хронологія документів справи охоплює 1842—1891 рр. З них випливає, що 6 квітня 1843 р. рід Грушвицьких був перенесений від 1 до 6 частини родовідної книги дворян Подільської губернії. За сто літ до того працюри цієї сім'ї посідали частину маєтку Бурковичі (?) на Волині, див.: Там само.— Спр. 2276, арк. 11 зв. Дякуємо Сергію Єсюніну за допомогу з отриманням доступу до цієї справи.

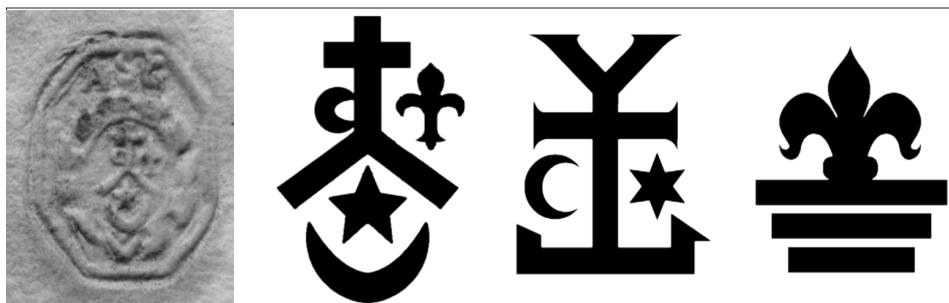
⁹⁰ Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурзі, ф. 1343, оп. 19, д. 5113; оп. 35, д. 6748. Судячи з описів, у справах відкладалися документи за 1843—1902 рр. Якщо це дійсно так, тоді в них годі шукати важливе для нас рішення Подільського дворянського депутатського зібрannя, датоване 10 грудня 1802 р. З другого боку, на перших аркушах дворянських справ може міститися зображення родового герба Грушвицьких. Також зазначимо, що до опису 19 потрапили матеріали доведення благородного походження кількох сімей із співзвучним прізвищем: Грушевицькі з Орловської (спр. 5114) та Грушвицькі з Гродненської (спр. 5109) і Мінської (спр. 5110) губерній.

⁹¹ ANK. AS, teka XI, N 149.

вихідці з цього клану потрапляють в об'єктив дослідників як сателіти таких помітних волинських магнатів, як князі Корецькі, Чорторийські та Радивили. Втім на зорі своєї кар'єри Шпаківські могли прислуговувати людям значно меншого калібру, особливо, коли ці люди доводилися ім родичами. Достеменно не відомо, чи були Шпаківські кревняками Грушвицьких, але це дуже ймовірно, враховуючи, що родові гнізда / маєтки двох сімей (Шпаків, Грушвиця і Верхівськ) лежали зовсім поряд, на відстані кількох кілометрів один від одного.

Інша зачіпка стосується родини Настасії Мазепівни — або доньки, або радше сестри все того ж Василя. Ми вже згадували про те, що її другий чоловік походив із роду Мокренських (з Мокрого в Дубенській волості князів Острозьких). Звертаємо увагу на те, що одну з доньок цього погружжя було видано заміж за пана Верхівського з Верхівська⁹², в якому Мазепи-Грушвицькі посідали свою дідичну частку. Таким чином, існують принаймні два аргументи, які опосередковано вказують на те, що малою батьківщиною костянтинівського зем'янина Василя була територія між Рівним, Клеванем, Оликою та Жорновним.

У цьому ж чотирикутнику перебували володіння багатьох інших щільно пов'язаних між собою дрібношляхетських фамілій. Вивчення їхньої геральдики і коренів може у майбутньому привести до важливих відкриттів. Засигналізуємо тільки те, що представники одного з місцевих родів — Єничі (спільногого походження з Шашкевичами) — користувалися гербом, схематично подібним до знака князів Курцевичів і Мазеп. У XVI — на початку XVII ст. бачимо цей герб на печатках Скумина і його сина Олександра Єничів⁹³. Не будемо стверджувати, що Єничі прямо пов'язані з Мазепами — для цього немає достатніх джерельних підстав⁹⁴.

6—9. Відбиток і прорис печатки Олександра Єничі (1614 р.); герби „Курч“ і „Рох III“

⁹² ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 46, арк. 201; ф. 26, оп. 1, спр. 62, арк. 191 зв.—192.

⁹³ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів (далі — ЛННБ України, відділ рукописів), ф. 5 (Оссолінські), спр. 4045/ІІ, арк. 15 (печатка Скумина Єничі 1583 р.); ANK. AS, тека XXX, N 12 (печатка Олександра Єничі 1614 р.).

⁹⁴ Єничі були нашадками Єні Кузьмича, який жив наприкінці XV — у першій половині XVI ст. і був слугою та зем'янином трьох поспіль князів Острозьких (Костянтина, Іллі і Беати). З руки князя Іллі 1534 р. обіймав уряд вінницького підстарости (намісника), див.: ANK. AS, тека I, N 24.

Цікаво інше. Брат Скумина Василь мав на сиґнеті знак у вигляді утятії лілії над трьома врубами — польський герб „Рох III“⁹⁵. Від архаїчного символу Єничів у ньому залишилася тільки лілія. Заміна старого, іноді надто складного знака сім'ї на більш упізнаваний є характерною рисою руської геральдики окресленої доби (що доводять приклади кн. Корецьких, Гулевичів, Протасовичів⁹⁶ та багатьох інших родів). За браку спеціального законодавства, яке б регламентувало порядок успадкування і видозміну гербів, подібні трансформації були поширеним явищем. Таким чином, „Курч“ на печатках Мазеп міг з'явитися саме завдяки переусвідомленню ними свого старого знака, а не внаслідок споріднення з князями Курцевичами чи через проходження складної процедури прийняття до герба. Знахідки нових сфрагістичних пам'яток мають підтверджити або спростувати цей здогад.

Наприкінці ще раз згадаємо білоцерківського шляхтича Мазепу, який у 40-х чи 50-х роках XVI ст. начебто отримав привілей на хутір Каменець. Завдяки одруженню з донькою господарського підскарбя Богуша Богоvitиновича благодійник цього рицаря київський воєвода кн. Ф. Пронський від середини 1540-х володів одразу трьома земельними комплексами на Волині⁹⁷. Головним з-поміж них був Жуків на Стублі — ще один маєток у чотирикутнику Рівне—Клевань—Олика—Жорновне. Враховуючи високий статус воєводи Ф. Пронського, місцева дрібна шляхта повинна була охоче набиватися до нього на службу. Найімовірніше, одним із шукачів крацьої долі був Михайло Мазепа — якийсь родич панів Грушвицьких і пізнішого костянтинівського зем'янина Василя. Відтак на самий рубіж Великого князівства Литовського він міг потрапити не з Києва, як заведено вважати нині, а з Волині.

Мазепи-Каменецькі, -Колединські чи -Колоденські? У цій частині роботи повернімося до питання про те, хто посідав Каменецький хутір на Білоцерківщині упродовж другої половини XVI — першої чверті XVII ст. Нагадаємо, що позиції дослідників тут кардинально різняться. Джерела називають імена Михайла та Миколая Мазеп, яких С. Павленко вважає однією особою, а Є. Чернецький називає батьком і сином. Кожна з озвучених версій має свої сильні та слабкі сторони. На нашу думку, країним засобом для розв'язання ребуса є пошук джерел, раніше не залучених до роботи.

Звертаємо увагу на два документи, датовані останньою чвертю XVI ст. Давніший із них — це акт продажу Андрієм і Карпом Малевичами частини маєтку Новоселиця білоцерківському підстарості кн. Дмитрові Курцевичу і його дружині. Трансакція оформлена в Білій Церкві 9 січня 1581 р. у присутності ротмістра місцевої залоги і шістьох шляхтичів, одним з яких названий Михайло Мазепа-Каменецький. 12 травня того ж

⁹⁵ ЛННБ України, відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 4046/ІІ, арк. 140—141 (печатка Василя Єничка 1590 р.). У дворянській справі Єничів, які доводили своє походження у Волинському дворянському депутатському зібрannі, зазначено, що їхнім родовим гербом є „Дрия“ (перев'язь вправо з трьома чотирикутними каменями всередині), див.: Державний архів Житомирської області, ф. 146, оп. 1, спр. 2314, арк. 25 зв.

⁹⁶ Однороженко О. А. Руські королівські, господарські та князівські печатки...— С. 255—256; Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV—XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ.— Харків, 2008.— С. 36—41, 131.

⁹⁷ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku.— S. 401.

року оригінал був пред'явлений урядникам Київського гродського суду і вписаний у книги⁹⁸.

Інший документ відомий лише з реєстру справи, яка розглядалася в Люблінському трибуналі 5 серпня 1599 р. Депутати цієї вищої апеляційної установи мали розібратися зі скаргою Михайла Мазепи-Каменецького на шляхтича Стефана Залеського, що здійснив збройний напад на село Каменицю та заподіяв у ньому різного роду збитки. З огляду на обмежений час роботи трибуналу, цілком можливо, що сама пригода трапилася 1598 р. чи навіть раніше. Люблінський вирок був не на користь Мазепи, який повинен був перш ніж судитися зі своїм кривдником вимагати справедливості у його зверхників⁹⁹. Зверхниками в реєстрі названі „ротмістр та гетьман“, а це означає, що йшлося не про межовий конфлікт, а про кривди від жовнірських постій. Зрештою, С. Залеський був зем'янином Брацлавського воєводства¹⁰⁰, спільногоЕ кордону з Білоцерківчиною воно не мало.

Як бачимо, в обох документах пана Михайла названо Мазепою-Каменецьким, а не Колединським. Перша форма прізвища виразно вказує на хутір, осаджений у середині XVI ст. на лівому березі річки Камениці*. Під час люстрації Білоцерківського староства у 1616 та 1622 рр. посесор цієї землі названий уже Мазепою-Колединським¹⁰¹. Можна було б припустити, що друга форма прізвища витіснила першу поступово, лише на початку XVII ст. Однак С. Павленко слушно звертає увагу на реєст документа Руської метрики, який засвідчує, що Колединськими Мазепи були й раніше, щонайменше з кінця 1570-х. 1578 р. король Стефан Баторій видав привілей на Пасічне селище під Білою Церквою Михайліві Мазепі-Колединському (в оригіналі „Колоденському“)¹⁰².

⁹⁸ ЦДІА України в Києві, ф. 2, оп. 1, спр. 1, арк. 1—2 зв. Повний перелік осіб, що за свідчили акт продажу маєтку: білоцерківський ротмістр Адам Гославський, Остафій Шкаревський („Шкаравський“), Михайло Мазепа-Каменецький, Арнольф Молодецький, Станіслав Лауда та Миколай Острівський. Малевичі (сини померлого Ониська Макаревича Малевича) позбулися своєї частки Новоселиці за 50 кіп літовських грошей.

⁹⁹ Źródła dziejowe.— Warszawa, 1894.— Т. 21.— С. 415. Як бачимо, реєст документа опублікований ще у XIX ст. Через брак у виданні іменного покажчика це цінне свідчення про Мазепу загубилося, так і не потрапивши на очі дослідникам.

¹⁰⁰ Документи Брацлавського воєводства 1566—1606 років / Упоряд. М. Крикун, О. Піддубняк.— Львів, 2008.— С. 983; Документи Брацлавського воєводства 1607—1648 років з архіву Пісочинських / Упоряд. М. Крикун, О. Піддубняк та О. Вінниченко.— Львів; Вінниця, 2022.— С. LXIII, 114—115.

* Камениця (нині Кам'янка) — ліва притока Рoci, що є правою притокою Дніпра.

¹⁰¹ Архів Юго-Западної Росії.— Ч. 7.— Т. 1.— С. 293; Źródła dziejowe.— Warszawa, 1877.— Т. 5.— С. 138—139.

¹⁰² Руська (Волинська) метрика: реєсти документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569—1673 / упоряд. Г. Боряк, Г. Вайс, К. Вислобоков, Л. Демченко, П. Кеннеді Грімстед, В. Кравченко, В. Страшко, Н. Яковенко; передм. П. Кеннеді Грімстед.— К., 2002.— С. 326; Павленко С. Іван Мазепа. Догетманський період.— С. 35. Принагідно звертаємо увагу на те, що, за даними Александра Яблоновського, на 1611 р. Мазепи посідали частину Білошичів під Корostenем в Овруцькому повіті Київського воєводства. Повідомлення вченого, на жаль, не супроводжується покликом на джерело. У спеціальному дослідженні, присвяченому структурі землеволодіння Київського воєводства 1587—1632 рр., Мазеп не має в переліку власників зазначеного маєтку, див.: Źródła dziejowe.— Warszawa, 1894.— Т. 22.— С. 620; Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej.— Warszawa, 2000.— С. 417—418. Проте в актах Київського воєводства 1618—1652 рр. натрапляємо на свідчення про овруцького зем'янина

Пошуки загадкового Коледина, який Мазепи не просто мали посідати, а й, очевидно, вважали своїм родовим гніздом, тривають уже давно. Перелік пропонованих локацій вражає уяву свою географічною і типологічною різноманітністю. До нього потрапили село Колодяжне на Житомирщині і містечко Колоднє на Тернопільщині, урочище Колодежки на річці Камениці, сільце Колоднє неподалік Рівного і ціла Колодез'ка волость під Путівлем на Чернігово-Сіверщині. Дані про всі ці топоніми зібрали у своїй монографії С. Павленко¹⁰³. Найбільш імовірним претендентом на роль родової колиски Мазеп, на його думку, було село Колодежки, або Колодеж, начебто засноване на місці одніменного урочища власниками Колодезької волости¹⁰⁴. Те, що село було на півдні Київського воєводства, ще й на річці Камениці, давало підстави для подібних припущенень. Утім запропонована версія має ряд слабких місць, починаючи з того, що назва Колодежки (як і Колодяжне) ніяк не могла трансформуватися у прізвище Колединський. Те саме можна сказати і про Колодезьку волость, яку батьківщиною Мазеп вважає Ігор Ситий¹⁰⁵. Принагідно зауважимо, що шляхетські прізвища не утворювалися від назви волости, повіту чи воєводства. У даному разі не можемо говорити і про урбаністичні центри. Очевидно ж бо, що місце Мазеп у шляхетському соціумі було далеким від того, яке посідав у XV ст. власник містечка Колоднє князь Колоденський (Збаразький).

Залишається рівненське Колоднє. Позаяк упродовж XV—XVI ст. воно належало кільком потужним магнатськими фаміліям, С. Павленко вирішив викреслити село з наведеного переліку. „Не міг М. Мазепа називатися другим прізвищем (Колоденським).— I. T.) безпідставно, претендуючи у такий спосіб на не свій населений пункт“,— аргументує позицію автор¹⁰⁶. Це твердження виглядає цілком логічно, проте воно не враховує особливостей внутрішнього поділу магнатських латифундій. Ми наводили приклади передачі великими землевласниками частки володінь у тримання людям зі своєї свити. Згадані раніше Василь Мазепа та деякі з Грушвицьких не були реальними господарями у себе в Мазепинцях і Грушвиці. Маєтки ці вони посідали „до ласки“ пана і за несприятливих обставин могли втратити їх. Проте історія знає багато прикладів тривалої співпраці нерівних контрагентів. Окремі дрібношляхетські роди поколіннями, десятки, а то й сотні років зберігали вірність дідичам свого вислуженого маєтку¹⁰⁷. У межах Рівненського ключа таких сіл-вислуг бачимо чимало, і Колоднє було одним із них.

Мазепу (!) Сингаївського, потомки якого йменувалися Мазепенками-Сингаївськими, див.: ЦДІА України в Києві, ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 1021 зв.—1022 зв. („свавільний козак і розбійник“ Мазепа Михайлович Сингаївський і його матір Богдана Ходаківська, 1618 р.); спр. 14, арк. 251, 263 зв. (товариш хоругви овруцького старости Владислава Немирича Мазепа Сингаївський, 1652 р.); ф. 2, оп. 1, спр. 7, арк. 255 зв.—256 зв. (Василь Матвійович Мазепенко-Сингаївський, 1696 р.); Źródła dziejowe.— Т. 21.— С. 347 (співвласник частки у Сингаїях Мазепа Сингаївський, 1624 р.); Bobiński W. Województwo kijowskie...— S. 418.

¹⁰³ Павленко С. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 35.

¹⁰⁴ Там само.— С. 38—39, 41.

¹⁰⁵ Ситий І. Сіверський слід походження роду Мазеп.— С. 49—51.

¹⁰⁶ Павленко С. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 36.

¹⁰⁷ Тесленко І. Клієнтила князя Василя-Костянтина Острозького // Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку. Енциклопедичне видання.— Острог, 2019.— С. 239.

Джерелам XVI ст. поселення відоме як Колоденка. Тримали його на службі бояри-зем'яни Колоденські, які сиділи в околицях Рівного напевне і з давніших часів. Хоча на імена цих людей регулярно натрапляємо в актових книгах Волинського воєводства, об'єднати їх в одну генеалогічну схему неможливо. Рід був надто великим і розгалуженим. Чисельність його представників змушувала власників Рівного до роздавання землі поза межами питомої вислуги Колоденських — на прилеглих землях і навіть в інших волостях.

1567 р. тодішній господар Рівненщини серадзький воєвода Ольбрахт Ласький надав Федорові Колоденському незалюднений клаптик землі на півночі Острозької волости¹⁰⁸. Згодом на його місці з'явилося село Капустин*. Один із наступних власників Рівного князь Олександр Острозький 1594 р. наказав колоденським боярам осаджувати на кордоні з Посяговецьким маєтком нове сільце, відоме у джерелах під назвою Глинки (Глинки)¹⁰⁹. За інвентарем Острозького князівства 1620 р., у ньому на умовах „служби конем“ сиділо одразу четверо Колоденських. Ще двоє тримали Другий Кошатів і Глазів**. Посесором останнього був возний Василь Колоденський¹¹⁰, зобов'язаний за першим викликом патрона „їхати з повзами, де скажуть“¹¹¹. У середині 1590-х боярин з цієї родини на ім'я Ждан отримав від київського воєводи Василя-Костянтина Острозького землю під заснування села в Берездівській волості. Так на самому сході Луцького повіту з'явилається ще одна Колоденка¹¹². У процесі її осадження Колоденський привласнив землі своїх сусідів, також князівських слугленників. Суперечка між сторонами тривала кілька років і завершилась в 1599-му декретом Острозького про віді branня у Ждана новозаснованого села і передачу взамін нього Правутину в іншій частині Берездівщини¹¹³.

Наведені приклади показують Колоденських у досить привабливому світлі, як людей осілих, забезпечених землею та підданими. Втім аж ніяк не всі представники роду могли похвалитися вислуженими маєтками. Де-хто вибудовував кар'єру при боці менш потужних панів, дехто у пошуках хліба залишав і Рівненщину, і Волинь загалом¹¹⁴. Якраз до кола та-

¹⁰⁸ ЦДІА України в Києві, ф. 26, оп. 1, спр. 1, арк. 279.

* У наш час село Пащуки Шепетівського району Хмельницької області.

¹⁰⁹ ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 1158 зв.—1159 зв. 1592 р. власник Богуринського маєтку Ярош Хребтович скаржився в суді на людей кн. Острозького, які, перейшовши межу від Рівного, спустошують богуринські сіножаті в урочищі Глинни, див.: Там само.— Спр. 42, арк. 241—241 зв. Сьогодні Глинки — село Рівненського району Рівненської області.

** Глазів у наш час називається Глажкова, Другий Кошатів входить до складу Кошатова. Обидва села лежать у Рівненському районі Рівненської області.

¹¹⁰ Привілей („автентик“) на відомство Василя Колоденського, виданий у Варшаві 20 жовтня 1611 р., див.: ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 878—879.

¹¹¹ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 3669/II, k. 159 v., 167 v., 168.

¹¹² ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 154, арк. 337—338. У наші дні Колодянка Звягельського району Житомирської області.

¹¹³ Там само.— Арк. 338—340, 340 зв.—341. Правутин — сьогодні Малий Правутин Шепетівського району Хмельницької області. Попри згаданий декрет кн. В.-К. Острозького, на 1603 р. Ждан Колоденський усе ще посідав Колоденку на Берездівщині, див.: Ковалевський Н. П. Источники по социальнно-економической истории Украины XVI — первой половины XVII века. Структура источников базы.— Дніпропетровськ, 1982.— С. 73.

¹¹⁴ ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 440 зв.—401 зв. (Єрмола Колоденський, слуга рівненського підстарости Матиса Сподвиловського, 1572 р.); ф. 11, оп. 1, спр. 7,

ких людей міг належати Михайло Мазепа-Колоденський. Нагадаємо, що саме Колоденським, а не Колединським, його названо в королівській давніні 1578 р. Вже сам цей факт мав би привернути увагу до документа, коротко згаданого в люстрації Білоцерківського староства 1616 р. На відміну від Е. Руліковського, який дізнався про його існування з лаконічних нотаток у паперах родового архіву Аксаків¹¹⁵, С. Павленко мав чудову нагоду ознайомитися зі змістом джерела, проте не зробив цього, обмежившися переказом реєстру надавчого привілею¹¹⁶. Проте чудово збережений текст документа, вписаний у книги Руської (Волинської) метрики, буквально рясніє важливими даними про Мазепу-Колоденського та його родину.

З привілею дізнаємося, що боярин Михайло, який з 1572 р. володів „хутором на Камениці“, не просто так добивався ще й Пасічного „селища“ на річці Рось. Виявляється, що цю землю посідав колись його померлий рідний брат. На доведення своїх слів боярин пред'явив перед королем надавчий лист кн. Ф. Пронського, який 27 лютого 1555 р. наділив „шляхетного“ Василя Колоденського згаданим селищем, „узнавши [его] пильность и верные послуги ку службамъ господаръскимъ“¹¹⁷. Зі свідчень Михайла випливає, що Василь виконував звичайну повинність із Пасічного кілька десятків літ, а отже, помер він невдовзі після 1575 р. По тому київський воєвода кн. Василь-Костянтин Острозький розпорядився передати сільце братові небіжчука і, очевидно, просив за нього монарха, аби видав підтверджений привілей.

Порівнюючи зміст документів, завдяки яким Михайло Мазепа закріпився на півдні Київщини, з даними люстрації 1616 р., доходимо висновку, що накреслена нашими попередниками біографія шляхтича потребує суттєвої корекції. Хутір на Камениці він отримав не у середині XVI ст., а набагато пізніше, 1572 р. Текст привілею доводить, що маєток цей, хоч і лежав у самому серці Білоцерківщини, формально не входив до складу однієїменного староства. Отож від початку 1570-х Мазепа був повноправним господарським зем'янином, обивателем Київського воєводства. До кола білоцерківських ленників він потрапив згодом, коли по смерті рідного брата Василя (між 1575 і 1578 рр.) успадкував Пасічне селище, розташоване вже в межах столovichих володінь короля, на південний схід від Білої Церкви¹¹⁸. Звісно, цього не сталося б, якби не добра воля тодішнього білоцерківського старости князя Василя-Костянтина Острозького — в його компетенції була роздача земель королівщини „рицарським людям“. Пріоритет при цьому магнат мав надавати своїм сателітам, а особливо тим із них, які здавна служили дому Острозьких. Шляхта Колоденські належали до їх числа.

арк. 545—546 (Федір Колоденський, слуга київського підкоморія Стефана Немирича, 1618 р.); ANK. AS, rkps 27, s. 698 (Семен Колоденський фіксується в заславській замковій книзі 1574 р.) та ін.

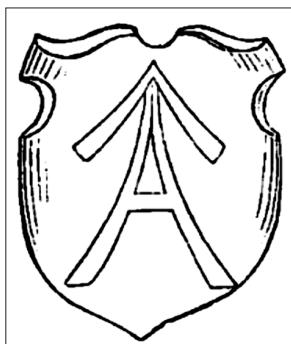
¹¹⁵ Rulikowski E. Mazepiense.— S. 184.

¹¹⁶ Павленко С. Іван Мазепа. Догетьманський період.— С. 35, 210; Руська (Волинська) метрика: реєсти документів...— С. 326.

¹¹⁷ РГАДА. Москва, ф. 389, оп. 1, кн. 195, л. 54.

¹¹⁸ Локалізувати Пасічне селище складно, попри те, що межі його земель частково описані в привілії 1578 р. Зрозуміло, що пустка була на правому березі Росі на схід від Насташки (найімовірніші варіанти локалізації: Троїцьке, Острів, Салиха, Синява, Крива або Бушеве Білоцерківського району Київської області).

На разі немає можливості підкріпити наш здогад додатковими аргументами. Низький, порівняно зі шляхтою-обивателями Волинського воєводства, статус Колоденських, розміри їхньої родини і поганий стан збереження джерел історії Рівненщини не дають змогу реконструювати генеалогію клану першої половини — середини XVI ст. Щодо геральдики, то тут, здавалося б, справи країці. Bartoš Paproćkiy, який побував на Волині у 1570-х роках, фіксує герб „стародавнього дому“ Колоденських і додає, що предки роду отримали його від „руських княжат“ у винагороду за мужність. За даними автора, саме такий знак у вигляді літери А під вістрям стрілі прикрашав гербові щити Путят у Великому князівстві Литовському.¹¹⁹

10. Герб Колоденських
(за гербівником
Бартоша Папроцького
1584 р.)

ка Рівненського ключа. Питання про те, який герб уживали шляхтичі, наразі залишається відкритим.

* * *

Підсумовуючи студії над генеалогією Мазеп, доходимо висновку, що перед нами надзвичайно цікава й далеко не вичерпана дослідницька тема. Річ не тільки в тому, що родовід одного з чільних діячів української

¹¹⁹ Paprocki B. Gniazdo Cnoty, zkad herby rycerstwa slawnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego y inszych panstw do tego Krolestwa należących książąt y panów początek swoj maią.— Kraków, 1578.— S. 1128; Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. 1584.— Kraków, 1858.— S. 863 (у другому гербівнику текст про Колоденських дещо змінено. Рід у ньому названо не „стародавнім“, а „заснім“, уточнення про дар герба саме „за мужність“ забрано, натомість з'явилася додаткова інформація про те, що аналогічний знак використовують Путяти — „ríd dawniý u Lity“).

¹²⁰ Okolski S. Orbis Poloni.— Cracovia, 1641.— T. 1.— P. 407; Niesiecki K. Korona Polska.— Lwów, 1738.— T. 2.— S. 559—560; Herbarz polski Kaspra Niesieckiego SJ powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza.— Lipsk, 1840.— T. 5.— S. 160; Kojałowicz W. W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego, tak zwany Compendium czyl o klejnotach albo herbach.— Kraków, 1897.— S. 90—91; Boniecki A. Herbarz polski.— Warszawa, 1907.— T. 10.— S. 343; Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.— Warszawa, 1910.— T. 7.— S. 115.

історії досі нагадує формулу з багатьма невідомими — таємниці, звісно, не можуть не вабити. Та йдеться про інше. Розплутування генеалогічних ребусів змушує замислитися над тим, якими були родова пам'ять, життєві стратегії, соціальна та географічна мобільність, способи називництва людей ранньомодерної України, причому людей не конче з вищих прошарків суспільства. В історіографії трапляється гіпотеза про міщанське походження Мазеп і паралельно говоримо про Мазеп-шляхту та Мазеп-козаків. Родовим знаком найвідомішого з козаків, народженого в сім'ї шляхтича, є сuto князівський герб. Виходить, у його жилах текла монарша кров? Чи всі відомі з джерел Мазепи належали до одного роду, і якщо так, то де була його колиска: на Волині чи в Києві, на Східному Поділлі чи Чернігово-Сіверщині? Як саме походження Мазеп впливало на їхню кар'єру? Ці та деякі інші питання, що поставали у ході дослідження, обговорюються на сторінках статті.

Провівші ревізію раніше оприлюднених свідчень про Мазеп, які жили в XVI — першій половині XVII ст., змушені констатувати, що наші знання про них усе ще дуже обмежені. Відкритими залишаються навіть базові питання про час появи клану, ім'я його засновника та кількість поколінь, що відділяли першого Мазепу від останнього представника фамілії. Дотеперішні спроби накреслити генеалогічну схему роду виглядають непереконливо, оскільки, з одного боку, ґрунтуються на надто лаконічних повідомленнях фрагментарно збережених джерел, а з другого, включають вигаданих персонажів. Немає сумніву, що подальший успіх у розробці проблеми безпосередньо залежить від результатів пошуку нових свідчень.

У роботі вводиться в науковий обіг та аналізується матриця печатки одного з Мазеп, який жив наприкінці XVI — на початку XVII ст., мав ім'я, що починалося на літеру А, і користувався гербом „Курч“. Задовго до того, як в історичних джерелах з'являються перші свідчення про Мазеп, саме цей знак був викарбуваний на печатах волинських князів Курцевичів. У літературі предмета розглядаються одразу три можливі пояснення цього дивного збігу, включаючи варіант прямого генеалогічного зв'язку між двома сім'ями. У нашій статті висувається альтернативна гіпотеза про те, що Мазепи могли змінити свій старий родовий знак на „Курч“ під впливом модернізаційних змін, які переживала руська геральдика досліджуваного періоду.

З нових писемних джерел у статті наведено документальні свідчення про шляхтича Василя Мазепу, який у статусі слуги-ленника осаджував упродовж 1560-х село Мазепинці на південному сході Волинського воєводства (Костянтинівський ключ князів Острозьких). Вивчається питання про його зв'язок із київським замковим міщанином Васьком Мазупином і слугою князів Збаразьких Василем Мазепою. На підставі опосередкованих джерел висувається припущення, що цей чоловік походив із центральної частини Волинського воєводства. Якщо точніше — з мікрорегіону між Рівним, Клеванем, Оликою та Жорновним, де проживала дрібна і чисельна руська шляхта.

Одним з осілих у цьому чотирикутнику кланів були Грушвицькі, частина яких від 1620-х виступає в офіційних документах під подвійним прізвищем Мазепа-Грушвицький. Білоцерківська шляхта Мазепи-Колоденські (Колединські) також мала походити з Волині, де відоме село Ко-

лоденка — родове гніздо рівненських зем'ян Колоденських. До замкової околиці Білої Церкви виходець із цього роду Василь потрапив у середині XVI ст. завдяки протекції київського воєводи князя Ф. Пронського. Примітно, що останній посадав на Волині одразу три волості, у тому числі Жуківський ключ у межах окресленого мікрорегіону. Брат Василя Михайло Мазепа-Колоденський закріпився у регіоні пізніше, у 1570-х. Результати опрацювання історіографії та джерел дають змогу висунути припущення про існування розгалуженого дрібношляхетського клану Мазеп, малою батьківщиною якого була Волинь.

ДОДАТКИ*

№ 1

1569, листопада 6. Кременець.— Упоминальний лист Кременецького гродського суду київському воєводі кн. Василю-Костянтинові Острозькому із закликом відшкодувати збитки, заподіяні 1563 р. людьми костянтинівського зем'янина Василя Мазепи в Булаївському маєтку Юхна Булаївського

Велможному кн[а]зю єго м[и]л[о]сти кн[а]зю Костянтину Костянтиновичу Шостроздському, воєводе київському, маршалку земли Волынськоє, старосте володимирському, а в небытности єго м[и]л[о]сти, ино наместнику єго м[и]л[о]сти костянтиновскому пану Іцку Бутовичу або тому, которыи на том час *wt* єго м[и]л[о]сти будеть.

Жаловал на враде городовом кременецком наместникъ єго м[и]л[о]сти велможного пана Григоря Александровича Ходкевича, пана виленского, гетмана навышшого Великого князества Литовского, старости городенского и могилевского, верховских пан Юхно Булаевских в том, иж дес року шестидесят третьего м[е]с[е]ца апрелля двадцат десятого дня земланин вашен м[и]л[о]сти костянтиновскии пан Василии Мазепа, наехавши моцно кгвалтом чрез певную границу речку Икопыт на влостную землю Булаевскую, кгрунту Жеславского, в дуброве Вишневской молодцов єго дворных двух Мишка а Сидора а подданых єго булаевских шести ч[е]л[о]в[е]ков Игната, Ивана, Іцка Зенцова молодца, Сидора, Марка а Андрея, имеючи, позбивали, сеरмаги четыри, шапокъ три, сокир пам, рогатины три, поясы два з ножами, з мoshnами, грошии дванадцат, үзы с конен три, чимбуров два, возы колеса трои в томъ часе в них пограбили и на дуброве дерево тесаное на избу тридцатро а кола пам воз побрали, которых дес грабежовъ за росказанием и писанiem вашен м[и]л[о]сти и до тых часовъ пан Мазепа не поворочал.

* Документи публікуються зі збереженням орфографії XVI ст. та з урахуванням сучасних правил пунктуації. Курсивом виділено виносні літери, скорочення наведені у квадратних дужках.

Ку тому д^ен в том же року м[е]с[е]ца жктябра wсмогонадцат дн^я подданые *его* мазепинские з Лешковщины Терещко а Ерема на поли Вишневом земли Булаевской в подданого *его* булаевского Ивана клачю и шестро wвєц покрали, w чомъ д^ен за частым 8поминанемъ и прозбою наместники вашеи м[и]л[о]сти справедливости вчинити не хотели, а в том са *ему* и подданным *его* кривда и шкода н^емалаа д^еет.

Прото будет ли такъ, яко wh жаловал, з ураду г[о]с[по]д[а]рского кременецкого навпоминам вашю м[и]л[о]ст сим моим листом, абы в[а]ша м[и]л[о]ст рокъ праву зложити и справедливост с тым земянином в[а]шем м[и]л[о]сти Василем Мазепою н^еwтволочную вчинити росказати рачил, якобы wh самъ и подданые *его* н^евинне в том собе не шкодовали.

Писан в Кременецу л^ята Божего Нарожн^я афф^б м[е]с[е]ца ноября шостого дн^я.

Єзофъ Крончовскии, подстарости кременецкии.

Андр^ї Їирицкии, писарь.

АНК. АС, тка XI, N 150. Оригінал з печаткою Єзофа Грончевського (герб „Наленч“).

№ 2

1569, листопада 6. Кременець.— Упоминальний лист Кременецького гродського суду київському воєводі кн. Василю-Костянтинові Острозькому із закликом відшкодувати збитки, заподіяні в 1568—1569 рр. людьми костянтинівського зем'янина Василя Мазепи в Булаївському маєтку Юхна Булаївського

Велможному кн[а]зю *его* м[и]л[о]сти кн[а]зю Костянтину Костянтиновичу Шостроздскому, воєводе київському, маршалку земли Волынськоє, старосте володимирському, а в небытности *его* м[и]л[о]сти, ино наместнику *его* м[и]л[о]сти костянтинівському пану Іцку Бутовичу або тому, которми на том час *wt* *его* м[и]л[о]сти будет.

Жаловал на враде городовомъ кременецкому наместнику *его* м[и]-л[о]сти велможного п[а]на Григоря Алекандровича Ходкевича, пана виленского, гетмана навышшого Великого кн[а]зства Литовского, старости городенского и могилевского, в^ирховскии пан Юхно Булаевскии w том, иж д^ен року шестдесят wсмог[о] м[е]с[е]ца июла двадцат д^евятоого дн^я в небытности *его* в Булаевцах земянин в[а]шем м[и]л[о]сти костянтиновский пан Василем Мазепа, ч^ерез в^ичистую границу речку Икопыт моцно кгвалтомъ наславши пасынка своєго Wлежна и служебниковъ своихъ Шакера, Миска, Васка, Стецка и з ыншими многими слугами, *wt* приятелемъ своихъ способивши, на влостную землю Булаевскую, кгрунту Жославского, на дуброве и на поли Вишневомъ, имаючи, служебника *его* дворного Михалка а подданих *его* булаевских пати ч[е]л[о]в[е]ков Ивашка, Wмелана, Федорца, Еска, Грицка побили и поранили, и в том д^ен часе в них побрали сукман люнскими, жупницу и вбранje того же сукна а с^ирмаg три, кожушок, шапок четыри, сокиру стельмаскую, седло, 8зду, гуню, редно, поясов три з мошнами, ножи двое, сорочку, боты, для которых незносных кривдъ, шкод и стиснення поддании д^ен булаевскии пошли проч Сенко, Зенцоваа, Иван Вортолец.

А року шестдесят д^евятоог[о] м[е]с[е]ца марта двадцат д^евятоог[о] дн^я поддании *его* з Лешковщины Савка чоботарь на влостной земли Булаев-

скои и на поли Вишневомъ в подданог[о] єго булаевског[о] 8во Ивашка Лєцковича вкрад вола, w што дєи wh атамана своего булаевъского Ивана в нѣбытности п[а]на Мазепинеи к* жоны єго п[а]ннеи Василевое, права про- сечи, посыпал, а wha справедливости вчинит не хотела, ино дєиwhси тыи кгвалтовные наездки, и насылане, w бои и побране, такъ дєи и whси тыи шкоды, wт злодейства починеных, жалобу за листами наместника жаславского, wт п[а]на Ивана Скрыбы писаными, до наместников в[а]шени м[и]л[о]сти костентиновских, до п[а]на Іцка Бутовича, так и до тых, которые на местцу єго были, до п[а]на Ивана Лосатинског[о], посыпал, низсли дєи записывані до книг, такъ и выписов, ани wтписов до наместника жаславского дати за частым 8поминанемъ и прозбою єго наместники в[а]шени м[и]л[о]сти никоторое справедливости вчинити не хотели, а в том сѧ ему и подданымъ || єго кризда и шкода немалаа дєет.

Прото будєт ли так, яко жаловалын, з урлду г[о]с[по]д[а]рского кре- мленецкого навпоминамъ в[а]шу м[и]л[о]ст сим моим листом, абы в[а]ша м[и]л[о]ст рок праву зложити и справедливост с тым земянином в[а]шени м[и]л[о]сти Василемъ Мазепою нєwtволочную вчинити росказати рачил, якобы wh и подданые єго нєвиннє в томъ собе не шкодовали.

Писан в Кремлнц8 лёта Божег[о] Нароженя јффѣб м[е]с[е]ца ноїбра шо- стого днѧ.

Єзоөь Крончовскии, подстарости кремленецкии.
Андрѣи Жирицкии, писарь.

АНК. AS, тека XI, N 154. Оригінал з печаткою Єзофа Грончевського (герб „Наленч“).

№ 3

1573, лютого 23. Заслав.— Декрет Заславського замкового суду у справі за скаргою Кіндрата Мокренського і його дружини Василини Мазепівни на єреїв Цалея Зраїловича та Єська Яковича про несплачений борг

Лета Бож[его] Нароженя јффѣб м[е]с[е]ца ѡевраль к[о]м днѧ.

Постановившиє передо мною, Василемъ Контемъ, намесникомъ же- славскимъ, а при мнѣ на том час были пан Богуш Сощенский а пан Стефан Покощевский, землане их м[и]л[о]сти кн[а]жат Жаславскихъ, а пан Малхер Шепетовский, коморникъ єго м[и]л[о]сти п[а]на виленского, моего м[и]л[о]с- тивого п[а]на, wбличине wбядве стороне на року зложономъ: жалобливаа пан Кондрат Мокренский з малжонко своею п[а]ни Наставио Мазепин- ною а wтпорнаа Цалеи Зраилович а Еско Іковович, жидове места Жас- лавского.

Верхомененаа пани Наставиа Мазепинна жаловала чрєз приятеля умо- цованого своего намесника корецкого Казимира Лєдницкого на тых жидов жаславских Цалея а Еска, иж дєи whи вжо wт небліского часу, зостав- ши винни пївного рукоданного долгу на wпис свои сполныи небожчику п[а]ну Григорию Шленскому, намеснику пыковскому, первшому мужу тоє п[а]ни Настави Мазепинны, двесте и двадцать копъ гр[о]шени личбы литов- ское, до сих часов wтдать и заплатит не хотут, а рокъ дєи wтданью тых

* Слово правлене; мало б бути: до.

п[е]н[е]зєи давно минулъ, зачимъ д[е]и whni в совитость и нагорожанє шкод подлугъ whпису своєго попали. А иж д[е]и тотъ небожчикъ пан **Wленский**, зходечи* з сего света, яко том долгъ, так и всю маєтност свою по жи-воте своєм єи, малжонце своєи, whписал, просила, абы w то єи з ними справедливость вчинена была. И показала лист whпис тых жидов под датою лета Божего Нароженя тисеча пятсот семдесят пер'вого м[е]с[е]ца сентєбра двадцат сємог[о] дна, которимъ се whni whписали тые п[е]н[е]зи whдать на рок певнии на д[е]н св[е]того whстаєти в року семдесятъ втором под таковыми whбовласками, если бы на том рок не whтдали, будучи по-винни совито платит, и вси шкоды, и наклады п[а]ну **Wленьскому** на слово речене, кром кождого доводу || [s. 154] и пристаги, нагородит. А при том показала тєстамент небожчика мужа своєго першого того пана **Wленского**, которим whn whстатънею волею своею меновите тую суму п[е]н[е]зєи на тых жидех при инишои маєтности своєи whписал, и затым выпис с книгъ судовых его м[и]л[о]сти п[а]на Григоря Ходковича, пана виленского, гетмана навышшого Великого кн[а]зьства Литовского, старости городен-ского и могилевского, моєг[о] м[и]л[остивого] пана, справы писара его м[и]л[о]сти п[а]на Ина Закревского, на которомъ стоит, иж кгды братыя небожчика п[а]на **Wленского** тегали ee передъ его м[и]л[о]стью w маєтность небожчиковскую, мовєчи нешто ку тєстаменту, тєди его м[и]л[ость] том тєстамент при моцы зоставить рачиль.

Жидове вєрхо мєненые Цалєи и Еско, стоячи у права, до того whпису своєго ста признали, и Еско, виннымъ будучи до половицы тоє сумы п[е]н[е]зєи, то єст до коп ста десети, знал ста, и, нєвступуючи у право, под-нялъ ста п[а]ни Мокренской Настаси Мазєпинной за себе платит и досыт чинить. А Цалєи поведилъ, иж д[е]и половицу свою другую сто десеть коп гр[о]шєи п[а]ну **Wленскому** самому за живота его тут, в Жаславли, whтдалъ, и whn д[е]и мене с того whсоблившымъ листомъ своимъ, волнымъ чинєчи и с того сполного whпису зъ Ескомъ выпушщаючи, квитовал. И показал листъ именем небожчика п[а]на **Wленского** писаныи под датою в року семдесят первомъ м[е]с[е]ца ногобра двадцат девятого дна, в которого печать п[а]на **Wленского** значится в середине, а whбапол печати Романа Ни-кошовского а Науца Васковского, просєчи, абы wht тоє сумы волен был.

8 моцованыи п[а]ни || [s. 155] Мокренское поведил, иж то листъ есть змышленыи и николи небожчикъ **Wленский** такового листу ему не давалъ, бо гдєбы д[е]и whnemu тую суму п[е]н[е]зєи заплатилъ, тогда бы то небожчикъ на тєстаменте своємъ выобразилъ, але то все еще whstatnеню волею своею потвердилъ и єи, малжонъец своєи, whтписалъ.

Над то поведила пани Мокренская, же Цалєи, вжо по смрти п[а]на **Wленского** по колку кроть ee w тую суму просєчи, абы ему должен чека-но, єднакъ и гостицы платилъ, и, доводечи того, подавала двухъ свет-ковъ, а в нєдостатку третего брала се до присєги. Нижли иж се того дна было вжо спознило, а к тому ижемъ теж для помочи собе, с кимъ бых мель тую реч межи ними разсудит, еще был не способиль, а стороны далшиє поступки свои противко себе еще быт менили, которых ку прослухиваню час се был вжо спознил, заховавши имъ всакие доводы и whтводы при мо-цы, whложиломъ тую справу до завтра, то пак на завтре дна нинєшне-го, во второк, того же м[е]с[е]ца февраля двадцат четвєртого дна, пришед-

* Так у документі.

ши и постановивши се передо мною вбѣдѣ стороне, пан Мокренский з маложонкою своею вѣрхомененою п[а]ни Настасею Мазепинною а том Цалеи, въповѣдали и до книгъ вызнали, иж се з собою въ все тое, не хотѣчи з обу сторон права своє[о] попират, поѣднали и въ то межи себѣ инъшии записи подавать мели, || [s. 156] при которыхъ и пан Василий Кмита вызнал, же ся въ заплатѣ пани Мокренской по єцллю ручил и листомъ своимъ за нег[о] въписал, што про памѧт до книгъ записано.

А мы, вѣрхоменены Богушъ Сошеникъ, Степанъ Покощовскіи а Малхер Шепетовскіи, иже смы при вси тои справѣ были и того добра свѣдоми, тогдьсмы руки свои въ тое справы подписали.

Писанъ въ Жаславли.

Богушъ Сошеникъ, въласнаа рука*.

Степанъ Покощовскіи, вълостнаа рука**.

Malcher Szepiothowsky, rekâ wlasnâ***.

ANK. AS, rkps 27, s. 153—156. Впис у заславськії замкові книги.

№ 4

1573, жовтня 18. Заслав.— Заява криволуцького отамана Івана Паньковича про викрадення въ ньюго 7 коней і повернення двох з нихъ зем'янкою кн. Василя-Костянтина Острозького Василису Мазепину та її синомъ Олехномъ

M[е]с[е]ца жктябра йї днї

Ставши передо мною, Василемъ Коптемъ, наместникомъ жославскимъ, а при мнѣ на томъ час был пан Упанас Ивановичъ, возныи повѣту Кременецкого, а пан Богушъ Сошеникъ, земенинъ жославскіи, и иныхъ людей добрыхъ было немало, вътаманъ Кривое Луки манастыра Светое Пречистое на имѣ Иванъ Панковичъ, ку записованью до книгъ замковыхъ тыми словы вызнал, иж дес въ року прошломъ тисеча памятомъ семъдесятъ второмъ въ час повѣтрия украдено было кони моихъ властныхъ семеро, съ которыхъ дес позналъ и засталесми лицомъ двоє коней своихъ за вижомъ врагу Костентиновског[о] приданого на имѧ з Васкомъ Ледовскимъ въ земланки єго м[и]л[ости] кн[а]зя Костентина, воеводы киевскаго, маршалка земли Волыньскоє, старосты володимерског[о], у п[а]ни Василисы Панковны Васильево Мазепине и въ сына ее Улехна подъ памятомъ ее новоналоженымъ и тыи дес кони мнѣ виж з ураду Костентиновскаго вышиенъ помененыи у пани Мазепине, лицомъ застатье, до рукъ моихъ вътдалъ, а єще дес мнѣ з п[а]ни Мазепину и з сыномъ ее Улехномъ право не скончилосѧ въ встатокъ патро коней з тыми двоими украденыхъ.

Икоожъ, выслушавши того сознанья вътмана криволуцкого, пан Василий Болотовъ, земганинъ єго м[и]л[ости] кн[а]зя Костентина, воеводы киевског[о], повѣту Кузминскаго, просилъ, абы то было до книгъ замку Жославскаго записано, што я про памѧт записати казалъ.

ANK. AS, rkps 27, s. 349. Впис у заславськії замкові книги.

* Власноручний підпис Богуша Сошениського.

** Власноручний підпис Степана Покощівського.

*** Власноручний підпис Малхера Шепетовського.

№ 5

1574, березня 20. Заслав.— Скарга зем'янина кн. Василя-Костянтина Острозького Олехна Мазепича на зем'янина кн. Заславських Михна Булаївського про побиття, поранення і пограбування його слуги Андрія. Свідчення урядового вижада про огляд ран постраждалого

М[ε]с[ε]ца марта є дні

Пришодши перед мене, Василіа Филиповича Копта, намесника жославського, земенин єго м[и]л[о]сти кн[і]за воєводи київського на ім'я пан **Шлєхно** Мазепичъ, жалуючи и вповедаючи на земенина их м[и]л[ости] кн[і]жат Жославскихъ на Михна Юревича Булаевског[о] в том, иж д[е]н в[и]нъ нет ведома для которое причини слугу моє[о] Андрея збит и зринал, при которомъ д[е]н збитю и зраненю згинуло у него две копе гр[о]ш[и], и з самого д[е]н зната єрмак муравскии шарыи, шлык лисии, крытыи сукномъ муравским, сагайдакъ, шаблю.

И просил ма в вижада для вгледаня того збитого и зраненого, которому я придал вижомъ служебника своєго Федора Ларишновича, которыи *wt мене* || [s. 456] приданыи, того збитого и зраненог[о] вгледавши, пришодши перед мене, ку записованю до книг замковыхъ тими словы вызнал, иж д[е] виделесми на томъ Андрюю вышеи помененом у голове на потылицы рану татую, шкодливую, а на руце левои рану битую синюю.

И просил пан **Шлєхно** Мазепичъ, абы тоє єго вповеданье и вижово сознане до книгъ замковыхъ было записано, што я для памети записати казал.

ANK. AS, rkps 27, s. 455—456. Впис у заславські замкові книги.

№ 6

1575, лютого 24. Дубно.— Наказ кн. Василя-Костянтина Острозького костянтинівському наміснику Яцькові Бутовичу вчинити справедливість з підданих костянтинівської зем'янки Мазепиної та інших жителів волости, які завдали збитків зем'янину кн. Заславських Юхнові Булаївському

Костянтин кн[і]же **Острозько**, воєвода київский, маршал Волинское земли, староста володи[мерский], etc.

Намеснику нашему костянтиновському пану Іцку Бутовичу.

Жаловал намъ земенин кн[і]жат ихъ м[и]л[о]сти Жославскихъ панъ Юхно Булаевъский на подданыхъ нашихъ чернатаинскихъ, на втамана Игната и на інших в том, штоож д[е]н в[и]нъ, способивши з ыншими чернатаинцы, поддаными нашими, наехали д[е]н на імене єго Красноселицу, кгвалтомъ люди порозгонали и шкод немало починили. Потом д[е]н подданыи чернатаинскии Мицвич, перенемши сына єго Михаила на дорозе на мосту за Чертнатаиномъ, розбоинъмъ д[е]н вбываємъ кони два втніал з седлы маловаными, з ряды, шабли две и гроши д[е]н готовыхъ копъ десеть. К тому д[е]н подданые земанки нашоє Мазепиноє тому же пану Юхну Булаевскому на полі свинеи патеронадцати побили, а єчменю копъ двадцати взали, шест копъ проса и сто воз сена.

А такъ приказуємъ вамъ, абы есте, казавши тымъ подданымъ перед со-

бою стати, справедливост тому пану Юхну Булаєвському на жалобу єго с них учинили водлугъ права посполитого и болшии таковыя заборовъ чинити заборонили, конечно.

П[и]сан в Дубнѣ дніа К'їе[вралі] року б'є.
Власна рука*.

АНК. AS, тека XIII, N 80. Оригінал з власноручним підписом і печаткою кн. Василя-Костянтина Острозького.

№ 7

1578, липня 13. Львів.— Підтвердний привілей польського короля і великого князя литовського Стефана Баторія білоцерківському боярину Михайліві Мазепі-Колоденському на право пожиттєвого посідання Пасечного селища на річці Рось

Данина доживотнаа Мазепе на селище Пасечне

Стефан etc.

Wзнаимуємъ тымъ нашимъ листомъ всимъ посполите и кождомъ зъ wsobna, комъ будеть потреба того в[ѣ]дати.

Биль намъ чоломъ бояринъ замкъ нашего бєлоєцрковскаго Михаило Мазепа Колоденський и покладаль перед нами листъ воеводы киевскаго небожчика кн[і]за Фридриха Глєбовича Проньского с печатью єго под datoю въ Вильни рокъ тисача пятьсотъ п'ятдесятъ пятого м[е]с[е]ца Февраля двадцать сїмого дніа, в которомъ wписуєть, иж whъ, възнавши пильность и вѣрные послѣги ку службамъ г[о]с[по]д[а]рськимъ || [л. 54 об.] шляхетного Василя Колоденського, брата єго рожоного, далъ ємъ селище на реце на Рси на низ wt Бєлоє Церкви на имѧ Пасечное зо всакими пожитки, такъ сла само в собе и в пожитъкахъ своихъ, з рѣками, з рѣчками, з озера, и бобровыми гоны, з лесами, и з ловы, и зо всакими ловушками по реце Настасецъ wt дороги звиногродское, которая идетъ wt Бєлоє Церкви до Звенигородщины, до 8стъя, где 8 Рось 8пала, а по Рси также бобровые гоны wt 8стъя Настаськи до 8стъя Сухое Wльшаницы, где 8 Рось 8падаетъ, а при томъ и инъшиe граници въ же листе своеемъ ємъ назначити wбецдал, за которыми дей листомъ кн[і]за Проньского тотъ братъ єго того селища черезъ колько десѧть лѣтъ, спокоине держачи и 8живиаочи, слвжбъ нашъ коњную слвжилъ, также и wh самъ по смрти брата своего подлугъ того же держанья за ведомостью и позволенiemъ вельможного Костентина Костентиновича кн[і]жати Wстрозского, воеводы киевскаго, пререное селище Пасечное по тому же спокоине аж до сих лим, яко пвствцинъ, держить и слвжбъ нашъ служить. И биль намъ чоломъ, абыхмо ласкъ || [л. 55] нашъ г[о]с[по]д[а]рскю ємъ показали, а єго при томъ селищи до єго живота зоставили, люди на немъ за часомъ садити и вшевлакие пожитки собе тамъ размножати дозволивши, дали ємъ на то нашъ листъ.

Ино если Михаило Мазепа Колоденський водлгъ держаныа спокоиного брата своєго Василя и на сесь час пререное селища Пасечного в спокоиномъ держанью и 8живанью есть, и если то правъ посполитомъ нашомъ

* Власноручний підпис кн. Василя-Костянтина Острозького.

кролевському и ничиєм не 8ближаєть, тоды мы з ласки нашоє г[о]с-[по]д[а]рское на чолом бите, и службы Мазепини бачачи, ёго при томъ селищи Пасечномъ зоставили єсмо и симъ листомъ то єм8 даємъ. Маєть преречонкии Михаило Мазепа Колоденський селище Пасечное зо всимъ, яко ся вишеи поменило и яко ся в собе здавна и на сесь час маєть, держати, 8живати, людми там wсажати, будовати, направовати, розширати, по-житки всакие сл8шные собе там вынаidовати, прибавлати и розмножати, яко сами налепи розумючи, а намъ с того службу конън8ю военън8ю, яко и до сего часу там служиль, служити до своєго живота.

И на то дали єсмо єм8 сесь нашъ листъ, до которого на твєрдость и печать нашу коронн8ю привесити єсмо росказали.

Писань ве Львове лета Божього Нароженя тисача пят || [л. 55 об.] сотъ сємъдесятъ wсмого м[е]с[е]ца июла третєго надцать дня панованья нашого рок8 третього.

Stephanus Rex.

Lawrin Piesoczinski, pisarz.

РГАДА. Москва, ф. 389, оп. 1, кн. 195, л. 54—55 об. Впис у книги Руської (Волинської) метрики.

Ihor TESLENKO

ON THE GENEALOGY OF THE MAZEPA FAMILY: OLD SCHEMES, NEW NAMES

The author revises the available evidence about the Mazepa family as well as introduces it into academic circulation and analyses sources which were not studied from the viewpoint of the genealogy of the family. The revealed data made it possible to shape a hypothesis about the existence of many branches of the noble clan of Mazepa, which originated from Volyn. The key centres of influence in this territory were magnate residences in Rivne, Klevan, and Zhukiv, the owners of which took Mazepas into service and granted them land within their patrimonial possessions and royal fiefs. In the mid-16th and the first half of the 17th centuries), clan representatives had the surnames Mazepa, Hrushvytskyi (Mazepa-Hrushvytskyi), Kolodenskyi (Mazepa-Kolodenskyi, Mazepa-Koledynskyi), Mazepa-Kamenetskyi. The fragmentary nature of the discovered evidence about these people makes it impossible to design a combined genealogical tree.